

כי ממך הכל ומידך נתנו לך

דברי הימים א' כ"ט, 14

מוקדש למורי ורבי

הרב הג' מהר"ר רחמים נאהורי שליט"א

אב בית הדין דק"ק פריז והמחוז

כאות הוקרה וחיבה

בהגיעו לשיבה

מבוא לעומר השכחה1. פ ת י ח ה

ז'ל. ברגס, בספרו על חלמסאן⁽¹⁾, מעיר שראה אצל רב מקומי אצלו התארח, על מדף מלא אבק, ספר הנקרא "עומר השכחה", כותרת אשר יכולה, לדעתו, להתפרש כך: "ספר המכיל דברים שאפשר לשכוח אותם". בספר זה הראה לו הרב המארח, כתוב בכתב "רבני", מספר שמות רבנים עליהם המחבר, אברהם גבישון, גמר את ההלל. מוסיף המחבר: "אותם שמות שכחתי לגמרי ויש להניח שהקורא לא יצטער הרבה שאינני מזכירם בחיבורי זה".

מידת הזלזול הרבה של הפרופ' בסורבונה מן המאה שעברה, הידוע בעיקר כמוציא לאור של ה"ריסאלה", של יהודה אבן קוריש⁽²⁾, בודאי אינה במקומה. לעיתים קרובות מזלזלים במה שלא מוכר או שלא מובן, וברור שהספרות העברית והערבית-יהודית בארצות המגרב במאות שעברו, בגלל סיבות הסטוריות ברורות, הינה עד היום בבחינת "אל תראוני שאני שחרחורת... כרמי שלי לא נטרתי...". וההסטוריונים היהודים הדגולים, כמו גרץ ודובנוב, כמעט ולא התייחסו לספרות הזו, ובמידה והתייחסו - מידת הביטול והזלזול אינה נופלת מזו של המלומד הנכבד⁽³⁾.

(1) J.L. Bargès: Tlemcen, ancienne capitale du royaume de ce nom, Paris, 1859. דף 98; השוה גם דף 18.

(2) פריס 1858: ד.ב. גולדברג ו-י. ברג'ס; ראה הערכה של מ. כ"ץ, ספר אגרת ריא"ק דף 60-61.

(3) למשל: ה. (צ). גרץ - דברי ימי ישראל-תרגום עברי, ורשה 1898 כרך 6 דף 4-343. ש. דובנוב - דברי ימי עם עולם תרגום עברי תל-אביב תש"ח כרך ב' דף שצ"ב/ג'. מאידך: י. צינברג - תולדות ספרות ישראל, ידע להעריך אל נכון את חשיבות עה"ש. ראה תרגום עברי, תל-אביב 1958, כרך ג' דף 82. יש לציין במיוחד את חשיבותו הגדולה של המחקר שפרופ' ח.ז. הירשברג הקדיש - להולדות היהודים באפריקה הצפונית, ירושלים 1965, כרך ב', דף 46-47. מהדורה אנגלית מורחבת עומדת להופיע בקרוב.

עה"ש, בעיקרו, הינו פרוש על ספר משלי. אבל לא פחות חשובים השירים שנדפסו בחלקו השני מדף קי"ח - ג' ואילך, המסורות ההסטוריות על מספר דמויות חשובות של העבר הספרדי - כמובן שיש לבדקן כמו כל מסורת הסטורית הנמסרת דרך כלי שני או שלישי. למשל: ר' משה אבן עזרא⁽⁴⁾, ר' אברהם אבן עזרא⁽⁵⁾, דון יצחק אברבנאל⁽⁶⁾. עה"ש מוסר גם עדויות על רבנים בני תקופת המחבר. למשל: ר' מנדיל אבי זמרא⁽⁷⁾, ר' יעקב בירב ור' יעקב קינו⁽⁸⁾.

אוצרות התורה
אוצרות השות

- (4) ראה בן ציון הלפר - מבוא לשירת ישראל של ר' משה אבן עזרא, ליפציא תרפ"ד (הוצאה מצולמת ירושלים תשכ"ז), דף 16 ו-25; ראה גם ש. ברנשטיין מבוא לשירי הקודש של הרמב"ע, תל-אביב תשי"ז, דף 17.
- (5) על קירבת המשפחה הקיימת לפי עה"ש (דף צ"א, ג') בין הרמב"ע והראב"ע, ראה ד. פגיס - מבוא לשירי החול ותורת השיר לרמב"ע ובני דורו, ירושלים 1970, דף 10 הערה 3.
- (6) על הספור המובא בעה"ש (דף כ"א, ד') - דברי ימי ישראל (ראה לעיל הערה 3 דף 343 הערה 3).
- (7) ראה הרצאתו של פרופ' ח. שירמן בדברי הקונגרס העולמי החמישי למדעי היהדות, ירושלים תשכ"ט, העומדים להתפרסם בקרוב.
- (8) עה"ש, ס"ח - ג'.

לפני הגרוש של שנת קנ"א (= 1391)

א. נוייבואר בספרו "סדר החכמים וקורות הימים"⁽⁹⁾, מביא ציטוט ממה "שמצא כתוב בקונטרס ישן נושן ומעושן שהעתיק אותו מכ"י החכם כהר' יעקב גבישון ז"ל, שהעתיקה ג"כ מכ"י ישן נושן ושלחה למצרים להחכם השלם כמהר"ר חיים כפוזי זלה"ה בשנת רנ"ז פ"ט⁽¹⁰⁾ לפ"ק וז"ל:

"... ואני אירע לי שם (באלמדיא) מקרה ואודיענו לכת' דע אדני כי מלאכתנו ומלאכת אבותינו הרפואה מקודם הגרוש של שנת אל קנא ונוקם אפי' בהיותנו בעיר אדום ומהגרוש באנו לספרד ובבא גרוש ספרד של שנת גרים יצאנו לתלמסאן והיום כמו נ' שנה שלח המלך לתלמסאן והביא לאדני אבי בעל כרחו ונתישב בכאן וא"ח כ באתי גם אני למקום אדני אבי ז"ל ומכלל מה שקרה לי כי שלחני המלך לרפאת שר העיר אלמדיא ואני לא הייתי יודע בטיב ומיטב העניינים האלו ונכנסתי שם ומצאתי עיר נחמדת נכונה בראש הרים כל הר וחות באות ונושבות בה ומזיזים כל מיני עיפושים עד שכל השוכנים בה בריאי בשר והמים טובים לרוב מאד יוצאים בבקעה ובהר ופירותיה משונים למעליותא באופן שמושב הארץ טוב והמים טובים והארץ בלתי משכלת ודירת הבתים והחצרות בריוח והגוים אינם שונאים כל כך והיא מכונה בכל טוב ואפי' עפר בית החיים שלה יותר טוב משל כל גלילות הללו. ומצאתי שם בית הכנסת חריבה ושממה וח' ספרים ערום ועריה ותיבה פרוצה וכמו ח' יאודים מצויים שם כל איש נושא ומר נפש והיינו מתפללים באותה בית הכנסת. אבל לבי נוקפי כשראיתי כל אלו העניינים ולא ידעתי מה טיבן עד שחזרתי ללג' זאיר ושאלתי לזקנים ולמה לא צא' ק' או ר' בעלי בתים מאותה העיר שהיא הפכית מן הקצה אל הקצה מכל הח' לשכון בעיר הזאת המשובחת אז הגידו לי טיבה של עיר ומעשיה ושהיא מוחרמת ומנודה וכל האופן שזכרתי... גם ראיתי להביא הספרים ולא הניחוני גויי אותה העיר. כל זה כתבתי לכתר להזכירו עונש החרם ב"מ גם הגידו לי הזקנים המגידים כי נשאר בכאן עד עת פטירתו (של הריב"ש) ולא נהגו בו כבוד במותו גם לא נספד כהלכה. עד עת בא המגורשים מקשטיליאי שנת מ'זר'ה ישראל וחקרו על מקום

(9) אוקספורד שנת תרל"ח 1888, הוצאה שניה (בצילום) ירושלים 1967, כרך א' דף 128-129.

(10) שנת שע"ט - 1619.

קבורתו ובנו אצלו ציון גדול במצבת שיש ארוכה וגבוהה ורחבה וכתבו עליה אלו הבתים שאזכור ועשו עששית גדולה במקומו שהיה יושב בבית הכנסת בקרן זיות מדליקין אותה זכר לקדוש הזה והיא היא העששית ששלח האדון להדליקה מממונו זכותו תעמוד לנו

אנסו:"

גם הרב אברהם בן מאיר אבי זמרה מאשר עובדה זאת: (11)

"אמר אברהם בכמה"ר א"א ה"ר מאיר אבי זמרה ז"ל כשאירע הגירוש המר בספרד מעיר גרנאטה ובאנו לתלמסאן כמו מאתי' נשמו' והית' שם בגרנאטה ^{אוצרות התורה} ^{אוצרות חשודות} משפחה קור' לה בני גבישון והיתה בהם יד ה' כלם מתו על קידוש ה' ואפי' שום א' מהם לא המיר דתו כמו משפחות האחרים ועיקר גירושם היה משבילייה מהגירוש של שנת אל קנ"א ונוקם ה' ומשם באו לגרנאטה גם שם לא הונח להם ולא לזולתם באופן שכל משפחתם גם בחור גם בתולה יונק עם איש שיבה כלם מתו על קידוש שמו ית' ולא אחד מהם המיר דתו ואלו הב' אחים חכמים ראשי אלפי ישראל שנעשה להם נס עצום וניצולו ובאו עמנו לארצות ישמעאל ואלה שמותם הר"ר יעקב וה"ר אברהם בני ה"ר יוסף גבישון ז"ל וכשבאנו כלנו לתלמסאן והגדנו להם על ענין המשפחה המקודשת הזאת ושאלונו גדולי העיר להגיד להם מה טיבו של שם גבישון האם הוא נגזר מראמות וגביש הנז' בס' איוב ר"ל ממיני המרגליות המעולים..."

הוא גם מביא את השיר שחבר לכבודם, בו הוא "מסביר" כביכול (עוסק באונומסטיקה!) את שורש השם הזה: (12)

(11) עה"ש - קל"ח, ע"א - ע"ב

(12) קל"ד, ע"ב. ראה גם הקדמת חכמי אלג' יר לעה"ש.

שִׁמְךָ זֶה מֶה טִיבוֹ תִשְׁאַל
אוֹ מֶה טַעַם אֶל גְּבִישׁוֹן
לוֹ חֲכָמַת תִּדְעֵה הִדָּת
עוֹמֶדֶת עַל גִּבְּ אִישׁוֹן
כִּי מֵאִישׁ הוּא נִגְזֵר כָּכָה
גָּדוֹל הוּא אִישׁ קָטָן אִישׁוֹן
לֵךְ אֶל סֵפֶר אִיּוֹב וְשֹׁאֵל
שָׁם תִּמְצָא פֶּרוֹשׁ גְּבִישׁוֹן
רֵאמוֹת גְּבִישׁ יִידוֹן לֵךְ
עַל כָּל חֲמֻדָּה תִּמָּה רֵאשׁוֹן

והנה כי כן מוצא המשפחה המיוחסת הזו הוא מסביליה, ואחר כך "הדרימו"

לגרנדה.

יוסף גבישון (מת לפני 1492)

על אבי המשפחה, יוסף גבישון, אין לנו פרטים כל שהם. אפשר רק להסיק מהעובדה שאף פעם לא באה אחרי שמו המלה "קדוש", וגם שאינו מן הנצולים שהגיעו לאלג'יריה, שהוא נפטר לפני הגרוש של 1492.

יעקב בן יוסף (הזקן)

אבי המחבר. (נולד לפני 1492 - מת אחרי 1521).

כפי שראינו לעיל, יעקב ואברהם ברחו לתלמסאן (אז ממלכה), ויעקב חבר ספר "דרך השכל", המצוטט ארבע פעמים בעה"ש⁽¹⁴⁾.

(13) איוב כ"ח, י"ח. ראה מאמרי: R.S. Sirat: 'Omer Ha-sikha et la famille Gabison.
בדברי הקונגרס העולמי הרביעי למדעי היהדות, כרך ב', ירושלים, תשכ"ט,
דף 65-67.

(14) דף פ"ז, ד'; פ"ח, ב' קי"ב, ב'; קל"א, ב'; שתי הציטטות הראשונות הן מאברהם ג', השלישית מיעקב (הבן) והאחרונה מאברהם (הנכד). אני מודה לרה"ג צ. י' קוק שליט"א אשר העיר את חשומת לבי שאין לקרוא לספר זה דרך השכל כמו שנהוג אלא דרך השכל לפי משלי כ"א, 16.

מסרת הספר היא: "נגד המנגדים למורה הנבוכים שחבר הרמב"ם ז"ל והכה המחבר בו מכות גדולות ונאמנות⁽¹⁵⁾ על קדקוד המתפלספים המנגדים למורה ולמחברו". לצערנו הרב לא נשתמר כנראה כ"י החבור הזה אשר בודאי הוסיף נופך משלו לפולמוס בין מחייבי המורה למתנגדיו⁽¹⁶⁾.

אחרי השיר שר' שלמה אל מאלקי כתב לכתוב מחבר "דרך השכל" כתוב⁽¹⁷⁾:
 "אלו הבתים בניתים ויסדתיים לכבוד הרב רבי יעקב גבישון שנת ועמד וז'עה בעוז ה' צבאות⁽¹⁸⁾ כי שמחתי בספר השכל שחבר לקנאת מורנו הרמב"ם ז"ל... מכיון שלא באים אחרי שמו של יעקב גבישון המילים ז"ל⁽¹⁹⁾, יש לקבוע כמעט בודאות שהמחבר עדיין חי היה בשנת רפ"א.

אברהם בן יוסף

דוד המחבר. (נולד לפני 1492. מת - ?)
 אין לנו הרבה פרטים על אברהם בן יוסף, אחיו של יעקב (הזקן). תלמיד חכם מובהק, לפי עדותם (אמנם מאוחרת⁽²⁰⁾) של רבני אלגזאיי"ר⁽²¹⁾: "החכם השלם כה"ר יעקב ז"ל והחכם השלם כה"ר אברהם ז"ל בני הה"ר יוסף גבישון ז"ל ובאו משם לעיר חלמסאן יע"א והיו מכובדים ונחמדים לעיני כל ישראל הן מצד חכמתם וצדקותם והן מצד חשיבות משפחתם שהיא קדש קדשים כולם כליל לאישים⁽²²⁾ כמו קרבן עולה עליונים למעלה במקום שאין היר שולטת שם ברקיע השמימי ^{אוצרות השות} למאורים..."

(15) דברים כ"ח, 59.

(16) פרופ' ד.ש. לוינגר שחבר קטלוג כ"י עבריים שנמצאו בספריה ברסלב לפני מלחמת העולם השנייה, מביא ברשימה כ"י של "דרך השכל". פניתי לפרופ' ס. סטרלצין מאוניברסיטת וורשה, ולאחר בדיקה מדוקדקת מסר לי, בדצמבר 1964, שלפי מיטב ידיעתו כתב היר אינו בנמצא בין אלה ששרדו מתקופת המלחמה... תודתי נתונה לשניהם על הסירחה שבבדיקת הענין.

(17) עה"ש קל"א ע"ב

(18) מיכה ה', 3 (= 1521)

(19) בנגוד לכמעט כל המקרים שבהם מופיע שם מחבר או חכם, המדפיס הוסיף ראשי תיבות ז"ל מכיון שכולם בזמנו כבר שבקו חיים לכל חי (כולל אחרי שמו של משה גבישון שחי בסוף המאה ה-17). רק כאן, במקרה, השאיר הספור כמות שהיה.

(20) כנראה 1747 - ראה להלן הערה 97.

(21) הקדמה מחכמי אלגזאיי"ר לעה"ש.

(22) ויקרא ו', 15

אותו ר' אברהם הוא אשר היה בין מקבלי פניהם של ר' "יעקב בירב, רבו של הגאון הגדול הר"ר יוסף קארו ז"ל... ור' יעקב קינו שדרשו בתלמסאן ושבחום חכמי אותה הכנסיה⁽²³⁾ ומכללם היה שם חכם אחד שמו הר"ר אברהם גבישון דוד אדוני אבי ז"ל ושרר בהם בב' בני שיר לכל אחד מהם..."⁽²⁴⁾

ר' אברהם בן יעקב (1520-1578)

ר' אברהם, מחבר עה"ש<sup>אוצרות התורה
אוצרות השות</sup> הוא אישיות מענינת מאד. כדוגמת רבני ספרד, היה גם רופא וגם מלומד גדול בכל שטחי התרבות העברית והערבית שבימיו: פרשן המקרא, יודע ח"ן, פייטן, בקי במבמני הספרות העברית...

על התאריכים של חייו ומותו יש לבדוק בדיקה קפדנית את הספור המובא בעה"ש, מכיון שנפלה טעות ברורה בטקסט המודפס ואין לנו כל כתב-יד שנוכל להעזר בו, כמו שנראה לקמן. בסוף הספר⁽²⁵⁾ מספר יעקב על מיתת "רופא גדול ומפורסם" בזמנו, כפי שמוכיחים השירים שנכתבו לכבודו. אביו, הרופא המפורסם הזה, הודבק ממחלת הדבר בה לקה שר העיר.

יעקב ממשיך את הספור הנרגש מאד ובסוף הוא מציין:

"וסימן השנה "שלג" וקיסור ורוח סערה"

(23) כך!! על העברית שבפי אברהם גבישון ובנו יעקב הרחבנו הדבור בעבודותינו לקראת תואר דוקטור (בצרפתית), "עומר השכחה, פרוש על ספר משלי של אברהם גבישון, רקע הסטורי ודרכי הפרוש", דף 139 ואילך, ו"אברהם ויעקב גבישון, פרשנים ו"בלשנים", מחקר פלולוגי ובלשני על עומר השכחה", שטרסבורג 1965. עבודות אלה טרם יצאו לאור.

(24) עה"ש ס"ח, ג'

(25) דף קל"ח - ב', ג', ד'

והנה כאן קושי גדול: אם להביא בחשבון רק את ה"שי"ן וה"ואו" המנוקדים בנוסח המודפס, יוצא ששנת פטירת אברהם היא ש"ו (ז.א.: 1545)⁽²⁶⁾, ודבר זה לא יתכן כי בדף הראשון של עה"ש כותב אברהם בעצמו שבא לתלמסאן בזמן השל"ד (1574)⁽²⁷⁾.

מ. שטיינשניידר⁽²⁸⁾ קובע תאריך 1605 - למוחו של אברהם וקביעה זו בטעות יסודה שהרי זו שנת פטירתו של אברהם (הנכד), בנו של יעקב, ואם גם אביו וגם בנו היו מתים באותה שנה בודאי שיעקב היה מרחיב גם על זה את הדבור בדפים המלאים צער ויגון שהקדיש למות בנו⁽²⁹⁾.

לפי דעתנו התאריך הנכון הוא 5339 (סוף 1578)⁽³¹⁾.
יש להביא בחשבון שלג' וקיסור = של"ט לפ"ק
ואם כן, מכיון שהיה "בן נח" במוחו יש לקבוע תאריך לידתו ב-1520)⁽³²⁾.

(26) כי מדובר בכ"א במרחשון.

(27) דא עקא שבתאריך כתיבת הספר נפלה גם כן טעות דפוס שהרי בסוף הספר כותב משה גבישון (שם קי"ח-ג') שהשלמת החבור היתה "פה בעיר אלג' זאיר שנת השכ"ה ליצירה", והרי לא יתכן שהחבור יושלם תשע שנים לפני התחלתו. עוד נחזור לענין כשנדון ב"תולדות" הספר.

(28) ב- Ersch und Gesammelte Schriften דף 9 - 8. לקוח מ- Gruberg der Wissenschaften und Künste,
Sektion 1, band 55, 68-69, 1925, ברלין

(29) עה"ש קכ"ז (ולא קמ"ח ד' כפי שציין בטעות מ' ש"ש, דף שאינו בנמצא)

(31) השנוי בלוח הנוצרי, ב-1582, על ידי גריגוריוס ה-13, אינו מהותי לענינו שהרי מדובר ב-21 במרחשון כפי שכבר ציינתי. א. כהן Les juifs de l'Afrique septentrionale, Recueil des notices et mémoires de la société archéologique de Constantine, vol. XI, 1867, כי לא שם לב לפרט זה, 1579, מביא בטעות שנת

(32) תאריך המתאים למה שקבענו בקשר לאביו, יעקב בן יוסף, שהיה עוד בחיים ב-1521.

למד אצל ר' יהודה כלץ (33) ואחר כך ר' שלמה כלץ (34), להם הוא קורא "מורי".

כרופא חשוב לא נהנה כל כך ממשרתו הרמה אצל "מלך" אלגזאיי"ר, כי "המתעסק בעבודת המלכים והשרים יהיה בדאגה כל ימיו ולא ינוח ולא ישקוט לילה ויוםם קול פחדים באוזניו בשלום שודד יבואנו..." (35) ולכן, ברגע שיכול היה למסור משרתו לבנו יעקב, השאיר אותו באלגזאיי"ר וחזר לתלמסאן (36), אלא ש"מלאך המוות מה לי הבא ומה לי התם" (37), ושם נדבק ע"י הדבר, אותה מחלה שלא פסקה מלאכול בכל פה באוכלוסיה באלג'יריה באותה תקופה (38), וכל בני עירו הספידו את הרב והתאבלו עליו (39).

(33) על משפחת כלץ ראה א. נויבואר 1882 REJ, V. דף 47-52. נויבואר מבחין בצדק בין ר' יהודה כלץ (הזקן) המצוטט בעה"ש דף ג' ו-ד' - ר' יהודה כלץ בעל ספר המוסר, קושטא, רצ"ו ולא רצ"ס כפי שמביא בטעות ר' מ. טולדנו בשריד ופליט, ח.א. בלי תאריך כנראה 1945 (מת לפני 1536), ור' יהודה בן אברהם בעל שיר לכבוד ספר חשק שלמה של ר' שמעון דוראן (1593).

(34) ר' שלמה כלץ שאברהם גבישון מעיד עליו "מורי הרב שלמה כלץ ז"ל" (על המהימנות של ר.ח. אלו בעה"ש ראה הערה 19) בשלושה מקומות: מ"ח, א'-, ע', א' (מורי השלם ה"ר שלמה כלץ כאן לא מופיע ז"ל!!! שקבל מרבו הרב ר' יצחק אבוהב ז"ל), צ"ח, ד'- (מורי ה"ר שלמה כלץ ז"ל ששמע מהרב ר' יצחק דילאון ז"ל).

בשלושה מקומות מביא ר' אברהם דבר בשם רבו מבלי לציין את הכוונה לר' יהודה כלץ או לר' שלמה כלץ או לרב אחר (הלומד מחברו... אפילו אות אחת צריך לנהג בו כבוד...): מ"א א' ^{אצרות השות} מ"א ב', ק"ו ג'.

(35) עה"ש ט'-ג'. ראה גם ע"ס-ד', פ'-א', פ'-ג'.

(36) עה"ש קל"ח - ב'

(37) בבא מציעא ל"ו, ע"ב

(38) ראה ז' ל. גואיון J.L. Guyon: Histoire chronologique des épidémies du Nord de l'Afrique, Alger, 1855; A. Berbrugger: Mémoire sur la peste en Algérie depuis 1552 jusqu'en 1819 in L'exploration scientifique de l'Algérie 1840 - 1842, Sciences médicales, tome II, pp. 201 à 247. ובעיקר:

(בשנת 1578 לא היתה מגפה באלג'יר אבל הפעם מדובר בתלמסאן).

(39) עה"ש קל"ח-ג'

יעקב בן אברהם (מת אחרי 1620)

מצבו של יעקב, גם הוא תלמיד חכם, רופא מפורסם ובעל כשרונות ראויים לשבח, אינו מן הקלים: נתון היה בין אב העולה עליו בחכמתו ובכשרונותיו ובין בן אשר גם הוא היה עלוי אלא שמת ממחלת הדבר בשחר ימיו!

רבני דורו ידעו להעריך את בקיאותו וחכמתו של ר' יעקב⁽⁴⁰⁾. הודות לו מוכרות לנו מספר מסורות הסטוריות חשובות⁽⁴¹⁾. ידיעותיו ברפואה היו כמובן הידיעות של רופא באותה תקופה – מה שידע או האמין⁽⁴²⁾, תואם את מה שידוע לנו על תקופתו. ההוספות לפרוש אביו שהניח לנו אינן נקיות ^{אוצרות השו"ת} ^{מסערת} יצירות יפות⁽⁴³⁾.

נודע לנו שהוא נפטר אחרי 1620 – ממקור אחר ולא מעה"ש⁽⁴⁴⁾.

-
- (40) ראה חשב"ץ; חוט המשולש, אמסטרדם 1738 חלק רביעי, שאלה י', דף ד' ע"א
- (41) למשל: הקטע המובא ע"י א.מ. לונץ בלוח ארץ ישראל, שנה ה' ירושלים, תרנ"ט "קבלה בידי אני הכותב יעקב ס"ט בכמהר"ר אברהם גבישון זלה"ה כי כשרבו העונות וגרמו לגירוש המר והנמהר בצרפת ובנותיה וגלילותיה ואת אשר מהם לשבי לשבי ולחרב לחרב ואשר עבר עליהם המים הזדונים שטף ועבר עד צואר הגיע באופן שנשארו מכל אותם הגלילות מעט מזער ונער יכתבם והיו באים דרך אניה בלב ים ובהיותם באים והתקבצו כולם והסכימו ביניהם אחר התמרור בבכי שיבטלו כל שמות המשפחות, וכהן מהם בטל כהונתו, ולוי עורר לוייתו, ובטל לוייתו, והחרימו ביניהם שמשם ואילך לא יקראו הם ובניהם ובני בניהם כי אם בשם צרפתי, ומאותה שעה ואילך לא יש בצרפתי לא כהן ולא לוי ולא יתכנה בשם שום משפחה בעולם כי אם בשם צרפתי, ונקהלו ועמד על נפשם לקיים ולקבל ענין זה עליהם ועל זרעם כדי לשום להם שם צרפתי בארץ ולהחיות להם לפליטה גדולה".
- (42) ראה עה"ש צ"ה – ג' וגם צ"ה – ד'. ראה גם עה"ש פ' – ד'; פ"א – א' – ב'; צ"ב – ד'; צ"ה – ג'; צ"ז – א'.
- (43) עה"ש ט"ו – ג' בו הוא מביא בשם הראב"ע פרוש רש"י על שמות ט"ו, 20, או עה"ש י"ט – ב', מרע"ה במקום שהע"ה (שלמה המלך ע"ה).
- (44) ראה ההתכתבות עם הרב ר' חיים כפוסי הערה 9.

אברהם בן יעקב (הנכד) (1565? - 1605)

יעקב אביו מרחיב את הדבור על בנו שנפטר צעיר, בטרם נשא אשה⁽⁴⁵⁾. כרגיל בעה"ש, התאריכים אינם בטוחים. על שנת מותו אין ספק שבפסוק "השליך משמים ארץ"⁽⁴⁶⁾ יש להביא בחשבון רק את המלה הראשונה: השליך = 365 (= 1605)⁽⁴⁷⁾.

לגבי תאריך הלידה, "יהי שמו לעולם"⁽⁴⁸⁾, יש מחלוקת בין החוקרים: א. כהן⁽⁴⁹⁾ מפרש: יהי שמו לעולם = 340 כלומר - 5340 (1580).

ש.ד. לוצאטו⁽⁵⁰⁾ מפרש: יהי שמו לעולם = 346 כלומר - 5346 (= 1586).

אמנם האב השכול מדבר על בנו כמו על עלוי אבל קשה להניח שבן תשע-עשרה יוכל להגיע לכל מה שמובא בעה"ש. אולי יש לפרש: יהי שמו לעולם = 325 כלומר -

5325 = 1565. אמנם כאן עומד בפנינו הקושי שעד גיל 40 לא התחתן אברהם (הנכד)⁽⁵¹⁾, אבל דוקא העובדה שדבר זה מובלט כל כך מעידה על הנכונות בהנחתנו.

אברהם השאיר גם שירים וחרוזים⁽⁵²⁾, תרגומי שירים ערביים⁽⁵³⁾ ופרושים על פסוקים מן התנ"ך⁽⁵⁴⁾.

(45) עה"ש קכ"ז - ד' עד כמעט סוף הספר.

אוצרות התורה
אוצרות השות

(46) איכה ב', 1

(47) באותה שנה (שס"ה), ערב יום הכפורים, נפטר ר' צמח דוראן, ור' אברהם (הנכד) חבר קינה לזכרו (ראה עה"ש קכ"ט - ד'). לכן החשבון ל"השליך" הוא לפ"ק ולא לפ"ג, כי אחרת שנת מותו של אברהם תהיה חמש שנים לפני מותו של ר' צמח דוראן, וכפי שמציין ר' יעקב, המקונן, נפטר באותה שנה בחמוז...

(48) תהילים ע"ב, 17

(49) א. כהן A. Cahen: Les juifs.... op.cit. דף 105. רוב ההסטוריונים המאוחרים יותר העתיקו ממנו.

(50) אוצר טוב, לוח הפיטנים, דף 12

(51) עה"ש קכ"ז - ד' - ראה גם קל"א - ג'.

(52) ספרנו מהם מאתיים ושניים בעה"ש. אחד מהשירים הוא לכבודו של רבו ר' שמואל אביזמיל עה"ש קל"ב, - ג'.

(53) למשל: עה"ש ק"ל - ג' וקל"א - א'.

(54) עה"ש מ"ז - ב', ע' - א'. אלא שבפרוש האחרון טעה המפרש בזה שבשמואל א' ב', 1 לא כתוב "רמה קרני באלהי" אלא "בה" (אין להניח שהיתה לו מסורת שונה; ואביו לא שם לב לסעות הגסה הזאת!)

יהודה בן יעקב (נולד ב-9/1598? מת - ?)

אין לנו הרבה פרטים על יהודה, אחיו הצעיר של אברהם (הנכד), חוץ מן השיר שאחיו הגדול חבר לכבוד הולדתו⁽⁵⁵⁾.

יוסף הכהן חתנו של אברהם (המחבר) (נפטר ב-8 חשוון 5371 = 1610)

משיר חידה שנשלח ע"י המחבר ל"חתני החכם השלם הר"ר יוסף הכהן ז"ל"⁽⁵⁶⁾
אנו למדים על קיומו; הוא "לא הבינה אבל החכם ה"ר אברהם עוזיאל ז"ל הוא שהבינה..."⁽⁵⁷⁾, אנו מסיקים שיוסף הכהן חי בפס, עיר כהונתו של ר' אברהם עוזיאל הוכחה נוספת ניתנת בתעודות שפרסם פרופ' ז'. וידה.

אברהם גבישון (השלישי) (מת אחרי 1617)

באוסף מאיר בניהו⁽⁵⁸⁾ נמצא, בין מכתבי ר' יהודה בלץ, מכתב משנת השע"ז (1617)⁽⁵⁹⁾ המזכיר את ר' אברהם גבישון⁽⁶⁰⁾, כנראה בן דוד המחבר (נכדו של אברהם דוד המחבר ??):

(55) עה"ש קל"א - ^{אוצרת התורה} ^{אוצרת חסות} אולי הכוונה אליו ב"בשורה שנתבשר בחלום" ר' יעקב "כ" שנה אחרי פטירת א"א ז"ל, ביום פלוני יולד לי בן וכך היה..."⁽⁵⁹⁾ אס כך, נולד יהודה ב-9/1598.
ר' בן זאב מביא ב"תעודות עבריות שבגנזי הקהילה היהודית בקהיר", ספונות, ט' - ספר זכרון לנשיא בן-צבי, ירושלים תשכ"ה, דף רפ"א, שטר מכר בו מופיעים "יהודה גבישון יצ"ו ואשתו היקרה מ' שמחה ת"מ (תבורך מנשים) בת החכם כמהר"ר חיים ק' חביב יצ"ו" שהוא מתאריך 23 לסיון השע"ט ליצירה (=1619) פה מצרים.

(56) עה"ש קכ"א - א'.

(57) ראה G. Vajda: Un recueil de textes historiques judéo-marocains Collection Hesperis, Paris 1951,

דף 122

"ביום ה' 8 בחשוון 5371 נפטרו שני רבנים יוסף הכהן ומאיר סבע..."

(58) ד"ר מ. בניהו הואיל להעיר את תשומת לבי למכתב זה ולהעתיק אותו עבורי. שמח אני להזדמנות זו שניתנה לי להביע לו את תודתי על עזרתו המתמדת בחקופת שהותי בארץ בשנת תשכ"ד.

(59) דף רס"ו, א'

(60) אולי אברהם גבישון זה הוא בעל התשובה לחיים כפוסי (ראה הערה 61) ראה גם י.מ. טולדנו: קונטרס שלש תשובות, הוסיאטין 1908...

"זה נוסח הכתב ששלח החכם השלם מה"ר אברהם זלה"ה עוזיאל לדייני תלמסאן והם החכם הדיין הר' יהודה ז"ל שוראקי והחכם הדיין הר' מימון ז"ל כלץ.

דייני קהל קדוש קהל תלמסאן ה"ר מימון וה"ר יהודה.

האמת והאמונה כי עלה עשן באפינו ויכולין אנו לומר חבל על דאברין ולא משתכחין. כי הנה אבותיכם זלה"ה האריות שבחבורה, משיבי מלחמה שעה, היו מקשיבים לקולנו ושותים בצמא את דברינו, ואתם אשר לא תשוערו כנגדם; קטנם עבה ממחניכם, הקשיחם עורפכם, לשמוע את דברינו, ואיך תשאלונו ותעשו הפך תשובתינו. איך זה כי אם רוע הלב.

אבל האמת והאמונה שעלה עשן באפינו עד חשבנו שלא לכתוב אליכם כלל, עד יבוא עת השילום עת הפקודה. אבל מה נעשה ושועת האיש העשוק עלתה באוזנו, ואת צעקתו שמענו, ונהי מחרישים חשים ולא מחשים. ונוסף עוד להתרות בכם פעם שלישיה יצא דבר מלפניכם בלי הארכת זמן שיחזרו המקומות הנזכרים להחכם ה"ר משה בן סירא. ולהחכם ה"ר יהודה פושטיר אשר הוא זקן וכשר, ולהחכם ה"ר אברהם גבישון אשר הוא ירא שמים וחסיד. אנו מצוים ומבקשים מלפניכם לגזור את יעקב בן אדיב משמנו בגזרת נח"ש שיחזיר המקומות הנזכרים והחכם ה"ר משה בן סירא...

מאיר גבישון

במאמר המוקדש למשפ' כפוס⁽⁶¹⁾, כותב י.מ. טולדנו שר' חיים כפוס⁽⁶¹⁾ "התעניין במיוחד⁽⁶²⁾ בקווי⁽⁶²⁾ של הריב"ש באלג'יר וקבל פרטים על זה מידידו ר' יעקב גאבישון שם... והתרועע עם ר' מאיר גאבישון מאלג'יר שגם הוא יושב אחר כך במצרים⁽⁶³⁾..."

(61) הכפוסיים באלג'יר, סיני, חוברת ל', תשי"ב, דף ע"ו; ראה גם הערה 5: חיד"א, שם הגדולים, תל-אביב תש"ח, דף מ"א ע"ד, ערך מאיר גבישון.

(62) כך !

(63) יש לציין שי.מ. טולדנו לא דייק בכתיב של משפחת גבישון. לפעמים הוא כותב גאביזון ולפעמים גאבישון (ראה קונטרס שלוש תשובות בעמוד השער ובדף ב').

יעקב בן ? בן יעקב (נין המחבר - חי ב-1689)

משה גבישון⁽⁶⁴⁾ מביא ספור על "מיתתם על קדוש השם של ר' ישראל נקאוה הקדוש והר"ר יהודה ׳ הראש ז"ל וס"ת עימהם...".

בסוף הוא מציין: "ע"כ מצאתי כתוב בספר עומר השכחה שחבר הרב מוהר"ר אברהם גבישון ז"ל זקנו של זקני מכתב בנו החכם הענו הרופא מוהר"ר יעקב ז"ל זקנו של אדוני אבי ז"ל". אבל מקטע מצוטט על-ידי הרב י. בנימין⁽⁶⁵⁾ אנו למדים שאביו של משה זה נקרא יעקב ושהיה עוד בחיים ב-1689; ראה להלן.

משה בן יעקב (נין בן המחבר) (מת ב-1698)

אינן בעה"ש דבר וחצי דבר על בני משפחת גבישון לאחר אברהם (הנכד) ועד משה "מגיה הספר", שהכין אותו לדפוס⁽⁶⁶⁾ בשנת 1696: "והשלמתי הגהת הספר לפי קוצר דעתי ומיעוט הבנתי יום כ"ח אלול המרוצה משנת תנ"ו ע"ו) לאלהים לפ"ק⁽⁶⁷⁾... אני הפעוט כבד פה וכבד לשון משה גבישון נכד המחבר ז"ל."

אבל י. בנימין במלכי רבנן,⁽⁶⁸⁾ מביא טקסט זה: "כל זה מצאתי כתוב בנייר מחוק והעתקתיהו למען יהיה לזכרון אני הדל באלפי קסינא דארעא דלית דבורי מלרע משה בכמוהר"ר יעקב גבישון הי"ת יום ג' י"ז לתמוז יה"ל התמ"ט...".

(64) ראה להלן; וראה עה"ש קל"ז - ד'.

(65) ראה להלן. באותו קטע לא מופיעות המלים "ז"ל" אחרי שמו של יעקב.

(66) עה"ש קי"ח - ג'.

(67) תהילים ס"ח, 35

(68) מלכי רבנן דף 96 ב', ג'.

ז' מ. הדיי (69) כותב שמשנה ג' היה סוחר אמיד, משכיל ונבון, מתעניין בחכמת ישראל. הוא עסק במסחר ימי וב-16 לינואר 1692, 5 לדצמבר 1695 ו-16 למרץ 1696 קבל סחורה יחד עם סוחרים אחרים, מ"יהודים מליבורנו". מעדותו של י. בלוק, שהביא את הכתובת על מצבת קברו עם תרגום צרפתי, אנו למדים שגם הוא "נפטר ממחלת הדבר" (70) (ב-1698) ... מבלי שיכול היה להוציא לפועל את תכניתו להדפיס את ספר זקן-זקנו.

אברהם גבישון (הרביעי) (חי ב-1748)

עליו לא ידוע לנו דבר פרט למה שכתבו רבני אלגזיי"ר בהקדמתם (71): "... עד היום הזה העיר ה' את רוח נין ונכד איש תבונות המשכיל ונבון ה"ר אברהם גבישון נר"ו להזיל זהב מכיסו להעמיד זכות ההורים ... וזכותם חופף ל"זרע יחידי" הוא לבדו נשאר כי בעה"ר היתה בו יד ה' (72) שנת ה"ק ליצירה במכת המגפה שני בנים היו לו ומתו סמוך לפרקם. ועדיין לא ראה אור וימאן להתנחם כי אם בספר הזה ... יראה ה' בעניו ועמלו ויפקדו בבנים זכרים ... " אם להבין פשוטו כמשמעו את הבטוי "זרע יחידי", ומכיון שאין לנו כל הוכחה שמשאלתם של רבני אלג' זאיי"ר נענתה, אפשר אולי לקבוע שעם פטירתו של אברהם הרביעי נגדע הענף של משפחה חשובה בישראל. אבל יש למשפחת גבישון עוד צאצאים, בחונים (73), ובשראל (74), עד ימינו אנו.

(69) J.M. Haddey: le Livre d'or des Israélites algériens, Alger, 1871, 19 דף מובא גם ע"י י. בלוק
I. Bloch: Inscriptions tumulaires des anciens cimetières israelites d'Alger, Paris, 1888, 35-36 דף

(70) ראה הערה קודמת.

(71) עה"ש דף לא ממוספר (ב', א'-ב')

(72) ^{אוצרות התורה} ^{אוצרות תשועה} דברים ב', 15; רות א', 13 (יצאה ...)

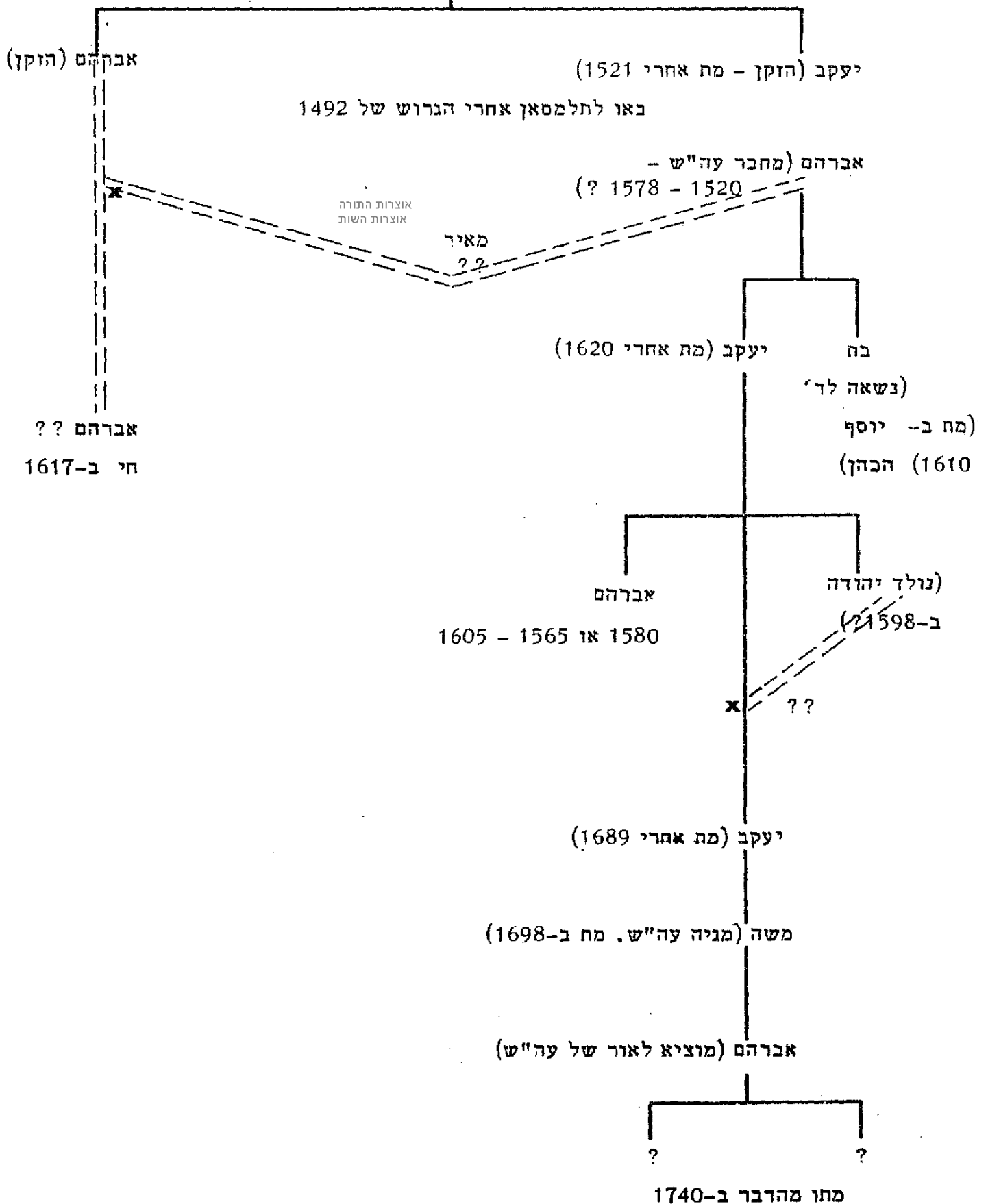
(73) ראה ד' קאזס D.Cazes: Notes bibliographiques sur la littérature juive tunisienne, Tunis, 1893: 178, 195, 262 ו-303 דף

(74) אחת מתלמידות היחידה להוראת עברית של האוניברסיטה העברית, עולה חדשה מספרד, הואילה למסור לי צלום של הכתובה של זקנתה, בו כתוב ש: "ברביעי בשבת 23 לחדש שבט שנת 5667 ... ר' אברהם ... בר יום-טוב ... בר ר' שלמה בר ... אברהם ... בר ... משה ... בר ... אברהם המכונה גאביון ... "

ראה מ. איזנבת M. Eisenbeth: Les juifs d'Afrique du Nord, démographie et onomastique, Alger, 1936; 96; 140 דף

אילן היוחסין של משפחת גבישון

יוסף (מת לפני 1492?)

3. גלגולי הספר משנת כתיבתו - 1574 - עד שנת הופעתו (יותר מ-150 שנה)

הספר נכתב, לפי עדות המחבר⁽⁷⁵⁾ "כאשר שלח בעדי מלך אלג' זאייר"ר יר"ה⁽⁷⁶⁾ לרפאתו בשנת השל"ד⁽⁷⁷⁾ ליצירת העולם... קראתיהו עומר השכחה... והג' (הסיבה השלישית) לפי שחבורו היה בזמן ספיר' העומר..." ובכן, יש לנו כאן ידיעה ברורה על זמן כתיבת הספר. אך דא עקא, כמו בכל מקרה כמעט, יש סתירה בעה"ש באשר לתאריכים, כי בסוף הפרוש⁽⁷⁸⁾ כותב משה גבישון ש"היתה השלמת החבור הזה פה בעיר אלג' זאייר"ר שנת השכ"ה!" אין כמעט ספק שתאריך זה, האחרון, הוא מוטעה ומשתי סיבות:

א. קיים מכתב של יעקב ג' לח. כפוס⁽⁷⁹⁾, בו כותב בן המחבר (בשנת 1619 או 1620): "והיום כמו נ' שנה שלח המלך לתלמסאן והביא לאדני אבי..." ואם אברהם ג' נקרא ב-1564 או 1565 לאלג' זאייר"ר, היה יעקב כותב כנראה "... והיום יותר מנ' שנה..."

ב. בכותרת לשני שירים כותב מחברנו: "הכני עכו"ם באלג' זאייר"ר מכת חרב ומלסני ה'..."⁽⁸⁰⁾ וגם "וחברתי ג"כ בקשה זו על עוצם הגלו' ואורך הצרו' והחוקים המתחדשים עלינו ובכל יום להחגול וללהתנפל עלינו גם כן פה באלג' זאייר"ר השכ"ד"⁽⁸¹⁾. אם באמת היה ר' אברהם ג' כבר אז רופאו של "מלך אלג' זאייר" לא היה כנראה עובר בשתיקה על "מכת החרב של העכו"ם".

(75) עה"ש א' - א'.

(76) כנראה עלג' עלי - 1568-1587. על ביילרביי ^{אוצרות השו"ת} ^{אוצרות השו"ת} ש.א. זוליאן

C.A. Julien: Histoire de l'Afrique du Nord, Paris, 1952, p.270;

V. Piquet: Les civilisations de l'Afrique du Nord, פיקה, ראה גם ו. פיקה, דף 210, Paris, 1909,

אותו עלג' עלי בא גם הוא מתלמסאן ושם כנראה הכיר את משפחת גבישון, ולכן בקש את אברהם, כשזה עבר לאלג'יר, לבוא גם כן ולכהן כרופא.

(77) ז.א. - 1574

(78) עה"ש קי"ח, - ג'

(79) ראה למעלה הערה 96

(80) עה"ש ק"ד - ב'

(81) עה"ש ק"כ - ג'

לכן, קרוב לוודאי שר' אברהם היה אז באלג' זאיי"ר כאיש פרטי ורק אחרי עלייתו על "הכסא" של עלג' עלי⁽⁸²⁾ נקרא לבוא לכהן באלג' זאיי"ר. ובאמת, ה"כף" של המלה "השכ"ה", המופיעה בסוף הפרוש, קצת מחוקה ויכול מאד להיות שכאן לא הודפסה "כף" כי אם "למד"⁽⁸³⁾.

אחר כתיבתו, עבר הספר גלגולים מגלגולים שונים, עד שיצא לאור ב-1748. נציין בקצרה את הקורות אותו:

אברהם ג' בעצמו מעיד: "מצאתי כתוב בהעתקה הב' של זה הס' בכתיבת בני יעקב גבישון יצ"ו וזו לשוננו..."⁽⁸⁴⁾
במקומות אחרים בספר מצוטט יעקב ע"י אביו המחבר⁽⁸⁵⁾, ומצויין גם שהוסיף על המהדורה הראשונה של כתב היד שלו: "והעתיקתי ^{אצות המורה} בלשוננו הקדוש אע"פ שלא נכתבה בהעתקה ראשונה של זה הספר"⁽⁸⁶⁾
ב-1605, רצה יעקב, בן המחבר, להוציא לאור את הספר⁽⁸⁷⁾ "אמר יעקב גם אני... שנת והיה ה' מבטח"ו"⁽⁸⁸⁾ והנני (הנני) מתחנך לפני הקורא..." , והרי ברור שהמילים "גם אני יעקב" אינן יכולות לבוא אחרי הפסקה של משה משנת תנ"ו, אלא אחרי הפיוט של המחבר⁽⁸⁹⁾.

(82) דוקא בשנת 1568!

(83) ואם כן, "השלמת" כתיבת עה"ש באה שנה לאחר תחילתו, תקופת זמן סבירה בהחלט!

(84) עה"ש נ"ב - ג'

(85) עה"ש ס"ח - ב' ; ע"ח - א'

(86) עה"ש נ"ו - ד' ; גם ה"מגיה", משה, רומז למהדורה בתרא של עה"ש: למשל - עה"ש ט"ו - ב' ; י"ח - ד' ; כ' - ד' ; כ"ב - ב' ; כ"ד - א' ; נ"ז - ג' ; ס"ה - ד' ; קי"א - א'

(87) עה"ש קי"ח - ג'

(88) = 1605

(89) עה"ש קכ"ה - א' - ב'

"שוררתי אני אברהם המחבר שהשלמתי הספר..." (90). והנה אותה שנה הלך לעולמו בנו של יעקב ולכן הוסיף הוא את כתבי בנו לכתבי אביו (91), אלא שכוונה טובה זו לא צורפה למעשה וכנראה בגלל קשיים להביא לדפוס ספרים מרבני אלג'יריה, (92) באותה תקופה.

הספר (על שתי מהדורותיו) "היה גנוז... והיה אצלם אמוץ" (93) זו תודה במגילת סתרים" (94) עד ש"נין ונכד" המחבר הגה שוב את רעיון הוצאתו לאור, כפי שראינו לעיל (95). הוא מת פתאום, ממחלת הדבר, ולכן חכה הספר 50 שנה נוספות, עד שאברהם (הרביעי), כנפש לבניו שגם הם מתו ^{המגפה, הביא אותו לדפוס.} ^{המגפה, הביא אותו לדפוס.}

הדפסת הספר נעשתה ב-1748, כפי שמוכיח הסימן שניתן בעמוד הראשון של

הספר:

(90) גם עה"ש הוא במתכונתו הנוכחית בבחינת "אין מוקדם ומאוחר..."

(91) עה"ש קכ"ח - ד' (ולא קי"ח כמו שהודפס בטעות בספר)

(92) פרט לחשק שלמה של ר' שלמה בן צמח דוראן, שהופיע בונציה ב-1623, לא מכירים הרבה ספרים שהופיעו באותה תקופה: ראה א.ה. פריימן ספר קידושין ונישואין, ירושלים, 1945, דף 92. בקשר להופעתם של ספרי משפחת דוראן: חשב"ץ, רשב"ש ויכין ובועז, שהופיעו רק באמצע המאה ה-18.

(93) על פי משלי ח', 30

(94) מתוך ההקדמה של רבני אלג'זאיי"ר

(95) ראה למעלה דף 14.

ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (ו' ק' ח' ב' = תק"ח = 1748) (96) וכפי שמופיע
בלטינית : in Livorno MDCCXLVIII

אוצרות התורה
אוצרות השות

שמות כ"ה, 8. יש להקן את שני התאריכים שמביא פרופ' ח.ה. בן-ששון,
דור גולי ספרד על עצמו, ציון, שנת כ"ו, 1961, דף 33 הערה 46:
"ליוורנו תקפ"ו?", ודף 43 הערה 99: "ליוורנו 1758".
בקולופון מובא הפסוק: "והמלאכה היתה דים בהותר" (שמות ל"ו, 7) אלא
שבאופן משפטי המילה האחרונה כתובה ב"בית" במקום ב"ו", לצורך קביעת
התאריך (או מפאת בורותו), שינה המדפיס אות בתורה!! לא מצאתי, לדאבוני,
כ"י של עה"ש שהוא קדום יותר משנת הדפסת הספר. ד"ר מ. בניהו העיר
תשומת לבי על כ"י של עה"ש שנמצא במוסד הרב קוק אך לאכזבתי זהו העתק
של הטקסט המודפס של הפרוש בלבד. הציטוטים של משה גבישון מוכיחים
שכתב היד נכתב אחרי 1696.
מספר טעויות הנמצאות בטקסט המודפס, קיימות גם בכתב היד: למשל - משלי
ב, 6; עה"ש ה' - ד'; במובאה מפרוש המאירי, הוצאת ספרית פרדס, ת"א,
חשי"ד, דף ד' - ג', במקום המילה "זמן" מופיעה בטעות המילה "וכן"
("ימצא במעט זמן עריבות בלמודו"). אין למלה "וכן" כל מובן בהקשר זה.
משלי כ"ב, 22; עה"ש ע"ח - ד' - במובאה של המאירי (כנ"ל, דף כ"ד - ג')
במקום המילה "ליעד" מופיעה המלה "למוד" ("והזהיר על גזילות הדל בפרט
לייעד הפלגת הענש עליו"). גם כאן אין משמעות למלה "למוד" בהקשר זה.
הכתיבה נראית מרוקאית. אני חייב הערה זו לאשתי, פרופ' ק. סירא, מנהלת
מפעל הפליאוגרפיה העברית בפריס.
אין בכתב-יד זה שער ולא קולופון.
תודתי נתונה לד"ר מ. בניהו, פרופ' ק. סירא ולספרן מוסד הרב קוק.

הספר מתחלק לשני חלקים, שונים מאד בתכנם: - הפרוש על משלי, - הפיוטיים, השירים, תולדות המשפחה וכו'.

הספר פותח בהקדמת רבני אלג'זאיי"ר, שנכתבה כנראה ב-1747⁽⁹⁷⁾: אברהם יאפיל, יהודה עייאש, יוסף צרור ושמואל אבן כספי. אחריה באות הקדמות מאת שמעון בן צמח דוראן, שלמה בן צמח דוראן, מסעוד עזרא, מנדיל אבי זמרה ו"חכם אחד מארץ המערב לא נודע שמו"⁽⁹⁸⁾.

דף א' עד קי"ח - ג': פרוש על משלי, של אברהם גבישון, עם תוספות של בנו יעקב⁽⁹⁹⁾ ולפעמים "הגהות" של הנין משה. בדרך כלל פרוש של כל פסוק או של קבוצה של 2-3 פסוקים, וגם ציטוטים רבים של משלים ערביים (הקשורים לרעיון הפרוש, ^{אוצרות התורה} ^{אוצרות התורה} קרובות מופיע המשל הערבי במקור, המשובש מאד בדרך כלל! והתרגום העברי בחרוזים), הערות לשוניות ודקדוקיות ו"דיגרסיות" הסטוריות.

דף קי"ח - ג': סכום מאת משה ג'.

דף קי"ח - ג' - קי"ט - ד': סכום מאת יעקב ג'.

(97) שנת "ושמר תורה אשרהו" (משלי כ"ט, 18). כאן, כמו בהרבה מקומות בעה"ש, לדאבוננו, נפלה כנראה טעות, כי אי אפשר שהספר יופיע בפברואר-מרץ 1748, כפי שראינו, באשר ההקדמה תהיה מ"ע(י) שור אחרון לחדש אייר שנת תקי"ב" (1752). לדעתי ה"וו" הסופית של המלה "אשרהו" (הבאה קצת באלכסון בהשוואה לאותיות שלפניה), אינה צריכה להחשב בגמ' ולכן יש לקבוע את זמן חתימת ההקדמה של רבני אלג'זאיי"ר לאייר תק"ז (1747).

(98) ישנה טעות בסדור הדפים הראשונים (ואני תקוה שתתוקן בהוצאה הנוכחית). העמוד השני של הדף השלישי (ללא מיספור), צריך לבוא אחרי העמוד הראשון של הדף הרביעי ולא לפניו.

(99) המתחילות בד"כ ב"שמ"ה": שלא מן הספר.

דף קי"ט-ג' - ק"כ-ב': משלים ערביים ותרגומים עבריים מאת אברהם.

דף ק"כ-ב' - קכ"ב-ד': שירים מאת אברהם.

דף קכ"ב-ד' - קכ"ה-ד': שירים מאת משוררים שונים, כולל אלו של המחבר עצמו.

דף קכ"ה-ד' - קכ"ו-ד': ספורים הסטוריים מאת יעקב ג'.

דף קכ"ו-ד' - קכ"ז-ג': שיר מאת אברהם זמירו.

דף קכ"ז-ג' - קכ"ח-ד': (100) על אברהם (הנכד).

דף קכ"ח-ד' - קל"ז-ד': שירים מאת אברהם (הנכד) ומחברים אחרים (101).

דף קל"ז-ד' - קל"ח - א': ר' ישראל נקאוה.

דף קל"ח-א'-ב': חזרה על ספור גרוש משפחת גבישון מספרד ובואם לחלמסאן, מאת אברהם בן מאיר אבי זמרה.

דף קל"ח-ב'-ג': מיתתו של אברהם ג' (מאת יעקב בנו).

אוצרות התורה
אוצרות השות

דף קל"ח-ד' - קל"ט-ב' (102): שתי קינות מאת יצחק מנדיל אבי זמרה ויעקב גבישון.

(100) בטעות מודפס קי"ח.

(101) ראה רשימה מפורטת להלן.

(102) בטעות מודפס קל"ד. יש גם לציין שנמצא בספר עוד טעויות מסוג זה: יש פעמיים דף ס' (סימננו כאן - ס' (1) ו-ס' (2)). בדף ס"ד חסרה האות "ד'" ויש להוסיף אותה, ודף קכ"ח מסומן בטעות כ-קי"ח.

5. מקורות הפרוש על משלי ודרכי פרשנותו של אברהם גבישון

מכיון שמדובר בפרוש רבני על ספר מספרי התנ"ך, מתבקש, כמו מאליו, שהמחבר אם יזדקק לפרוש קודמיו יפנה בראש ובראשונה לחרגום רש"י ואבן-עזרא. ולא היא! אמנם פרושים אלה אינם נעדרים לגמרי אבל כמו שכותב מחברנו⁽¹⁰³⁾ "העירני לבי לחפש במסמוני חובי"⁽¹⁰⁴⁾ ומצאתי שם מפרשים עליו מתייחסים לרבנ' גדולים רחבי הדעת כמו הרב המאירי ז"ל ובהרלב"ג ז"ל ולפעמים הייתי רואה בקב ונקי..."⁽¹⁰⁵⁾ אפשר להסביר עובדה זו בהנחה שלפני אברהם גבישון היתה מונחת הוצאת התנ"ך (עם פרושים אלו).⁽¹⁰⁶⁾

אנו נביא כאן את רשימת המקורות המצוטטים בעה"ש:

א. התרגומים:

תרגום אונקלוס על התורה

בראשית	ט"ו, 6	עה"ש	נ"ה-ב'
	כ', 18		פ' -ד'
	כ"ט, 15		י"א-ג'
	ל"ד, 14		פ"ט-ד'
	מ"ט, 5		קט"ו-ב'
	מ"ט, 19		ע"ו - א'
	מ"ט, 23		פ"ג - ב'
		אוצרות התורה אוצרות השות	
שמות	י"ח, 19		ע"ב - ב'
דברים	ז', 10		ק"ו - ב'
	כ"ח, 8		קי"ח-ב'

(103) ראה עה"ש א' - א'

(104) איוב ל"א, 33

(105) ראה להלן הערה 122

(106) למשל: משלי עם תרגום ופרוש רלב"ג ופרוש המאירי, לייריאה, דפוס שמואל דורסאש רנ"ב (?), מיקרופילם בספריה הלאומית בירושלים, מועתק מסמינר ציו-יורק.

תרגום "רב יוסף" (107)

משלי	א, 32	עה"ש	ה' - ב'
	ב, 9		ו' - ד'
	ג', 7		ח' - א'
	ה', 9		כ"א - א'
	י"א, 26		ל"ג - ג'
	ט"ו, 7		מ"ח - ג'
	ט"ז, 5		נ"ו - ב'
	י"ז, 12		נ"ז - ב'
	י"ט, 2		ס"ג - א' (יעקב גבישון)
	י"ט, 5		ס"ג - ב'
	י"ט, 27		ס"ו - ב'
	כ', 13-15		ס"ט - א'
	כ"א, 16		ע"ג - א'
	כ"ב, 7		ע"ז - א'
	כ"ג, 7		פ' - ג'
	כ"ג, 21		פ"ב - ד'
	כ"ג, 25		פ"ג - ב'
	כ"ג, 33		פ"ד - ב'
	כ"ד, 27		פ"ז - ג'
	כ"ה, 1		פ"ח - ב'
	כ"ה, 10		פ"ט - ד'
	כ"ז, 6		צ"ז - ד'
	כ"ז, 16		צ"ט - א'
	ל', 9		קי"א - ד'
	ל', 17		קי"ב - ג'

אוצרות התורה
אוצרות השות

משלי [עם] פרוש הנקרא קב ונקי [מאת ר' דוד ב"ר שלמה ק' יחיא],
אשכנז דפוס אליעזר טולידאנו, רנ"ב לערך (כנ"ל).
משלי עם פרוש הנקרא קב ונקי, דפוס פ. בומברג, ונציה 1517/18.

(107) כידוע, התלמוד, ואחריו חכמי ימי הביניים, יחסו לרב יוסף בר חייא, אמורא
מן הדור השלישי, את התרגום של הנ"ך.

עה"ש מביא 7 פעמים את ה"תפסיר" של ר' סעדיה גאון:

משלי א', 22-23 עה"ש ד' - ד' - "כך פירש רבי סעדיה גאון" פתי - ג"אפל.
ח', 13 כ"א-ג' "כך פי' ר' סעדיה גאון מלת גאון באל ערבי - אל חעגב"
ט', 13 כ"ה-ג' - "ותהיה בכאן אשת כמו "איש מלחמה" (108), "איש מכאובות" (109), ור' סעדיה גאון פירש בהן בלשון ערבי:
"בו אל מ"לאחם" בו אל
אב"וה", כלומר - בעל
מלחמות, בעל מכאובות".

כ"ו, 12 (מובא בפרוש על משלי י"ט-ב'; עה"ש ס"ב - ד'

- תהלים פ"ט, 36 מובא בפרוש

על משלי כ"ד, 11

" פ"ה - ג' .

מצוטט מר' אליהו מזרחי פרוש על פרוש רש"י על בראשית מ"ב, 15. (110)

- בראשית מ', 23 - מובא ע"י יעקב גבישון בחוספת על פרוש אביו על משלי

כ"ד, 11; עה"ש פ"ה - ג' .

- משלי כ"ז, 2 עה"ש צ"ז - ב'

(108) שמוח ט"ו, 3

(109) ישעיה נ"ג, 3

(110) פרוש הרא"ם, ירושלים, חשי"ח, דף קי"א ע"ד "כמו אם לדוד אכזב שפירושו לא אכזב לדוד שחרגמו רבנו סעדיה הגאון בלשון הערב לא אכדבתהו פי דאוד...".

יש להוסיף על המובאות המפורשות הללו:

משלי י', 3; עה"ש כ"ו - ב'; "שמעתי אומרים כי והות כמו ואת כי אותיות אהה"ע מתחלפות". והנה, הצעה זו מופיעה בפרושו של סעדיה על משלי (111).

מן העובדה האחרונה הזו, שמחבר עה"ש אינו מצטט את סעדיה בשמו, מן המספר המצומצם יחסית של המובאות ^{אין ציטוט} ש סעדיה וגם מן העובדה שהצטוטים אינם מדויקים (112), אפשר להסיק כמעט בודאות שלא היה בידו פרוש סעדיה גאון ורק "שמע אחרים אומרים".

רש"י

אמנם רש"י מצוטט 26 פעמים בעה"ש, אך אין להביא בחשבון כאן אלא שלושה ציטוטים הנוגעים לפרוש משלי; השאר לקוח מפרוש רש"י על ספרים אחרים מן התנ"ך. או על התלמוד. והנה, גם שלשת הציטוטים הללו אינם לקוחים ישירות מפרוש רש"י אלא ממובאה מן הפרוש של המאירי או של קב ונקי, כי אם נשוה פרוש רש"י לציטוטים, נוכח שעה"ש הלך אחריהם, כלומר - לא ציטט מן המקור.

(111) פרוש על משלי, הוצאת י. דירנבורג ומ. למברט, פריז, תרנ"ד, דף 55-56. ראה גם ס. סקס S.L. Skoss: Saadia Gaon, the Earliest Hebrew Grammarian, Philadelphia, 1955, דף 52.

(112) השוה למשל סעדיה: אללה דו אל מלאחם (תרגום חמישה חומשי תורה, הוצאת דירנבורג, פריז, תרנ"ג, דף 102 שורה 25) א.ג. בו אל מלאחם. סעדיה: דו אוגאע (תרגום ספר ישעיהו, הוצאת י. דירנבורג ומ. למברט, פריז, תרנ"ו, דף 81 שורה 8). א.ג.: בו אל אבוה עה"ש כ"ה - ג'.

א. (113) כי חגם מזורה הרשת - רש"י: "כי העופות הרואות חטים וקטניות מזורים על הרשת".

מאירי: מזורה - "על שם התבואה, אשר יזרה בתוכה".

ע"ש: מזורה - פרש רש"י ז"ל על שם התבואה אשר יקרו בה.

ב. (114) ממתכבד

- רש"י: "בעיניו ^{אצילות התורה} גנאי הוא לי לעמול"

קב ונקי: "מהאיש המתכבד בעצמו ואינו רוצה לעשות מלאכה מפני שיהיה נבזה"

ע"ש: "כלומר - מתכבד בעצמו... וזה הבנין אינו יוצא לדעת רש"י ז"ל ולדעת רוב המדקדקים..."

ג. (115) תחת זו - רש"י: תחת זו סעמו מלמעלה בתי"ו... וכן פרושו הכנעה גערה... יותר ממאה מכות שמכין את הכסיל..."

מאירי: "יש ספרים שקריאתו מלעיל ר"ל שהטעם בתי"ו ואף רש"י כתב כן בפרושו... כלומר - הכנעת הגערה יותר גדולה מהכות הכסיל מאה"

ע"ש: "דעת רש"י תחת קריאת' מלעיל כלומר הכנעת הגערה... בהכות אותו מאה".

יש גם לשים לב לבטוי "לדעת רש"י" ובנגוד לצורה בה בעל ע"ש מצטט את מאירי או רלב"ג.

(113) משלי א', 17: ע"ש ר' - א'

(114) משלי י"ב, 9; "ל"ה-ג'

(115) משלי י"ז, 10; ע"ש נ"ז - א'

אברהם אבן עזרא

אינו מצוטט אלא פעמיים בעה"ש, פעם כפייטן (116) ופעם כפרשן (117) המקרא,

אלא שלמרבית הצער הציטוט הזה בטעות יסודו ויש להחזיר לרש"י את מה שמופיע בשמו הוא

יש לציין בכל זאת שמספר פעמים הציטוט המובא מן הפרושים של המאירי, הרלב"ג או קב ונקי (119), ציטוטים מרש"י (120) או מאבן עזרא (121).

(116) עה"ש קכ"ז - ג' - בקשר לשיר המפורסם: ומי הביא לצרפתי בבית השיר... "

(117) עה"ש ט"ז-ג'

(118) על שמות ט"ז, 20

(119) עליהם נעמוד להלן.

(120) על משלי ג', 21

ט"ז-ג' (רלב"ג)

י"ב-א' (קב ונקי)

ד', 14

י"ג-ד' (" ")

ה', 6

ט"ו-ב' (רלב"ג)

ה', 19-20

כ"ד-ד' (מאירי)

ט', 5

נ"ה-א' (קב ונקי)

ט"ו, 8

פ"ג-ג' (" ")

כ"ג, 28

ק"ב - ג' (" ")

כ"ח, 8

כ"ד-ד' (המאירי) עה"ש

(121) על משלי ט', 4

ל' - ד' (" ")

י"א, 8

מ"ג-א' (" ") "י"מ שהוא בשבח

י"ד, 8

החכמה והבין כמו תבין... " (מצוטט מן המאירי כאשר הציטוט: "והמאירי ז"ל פי' " מופיע רק אחרי זה!...)

מ"ד-ג' (המאירי)

י"ד, 14

מאירי, רלב"ג ואבן יחיא

כבר במבוא לעה"ש⁽¹²²⁾ מעיד המחבר עד כמה חייב פרושו למפרשים האלה, ובאמת תוכיח הטבלה (המובאת בדף הבא), עד כמה ניכרת השפעתם. מה גם שהרבה פעמים מפרש עה"ש יחד, שנים או שלשה פסוקים, ומצטט את המאירי או את הרלב"ג או את קב ונקי, על כל הפסוקים⁽¹²³⁾, ולכן אליבא דאמת, מספר הציטוטים הוא עוד יותר גדול. יש להוסיף שדבר זה אינו מאפיין רק את עה"ש. אותה חלוח מאפיין גם את פרושו של ר' שלמה בן צמח דוראן על משלי: חשק שלמה⁽¹²⁴⁾ או זה של סעדיה אזוביב: תוכחות מוסר⁽¹²⁵⁾.

רוב המפרשים מן התקופה הזו מכנסים פרושים מפרושים שונים הלקוחים מקודמיהם, ומוסיפים, זה מעט וזה קצת יותר, משלהם. יש להניח שמחקר השוואתי של פרושים אלו ילמד אותנו לקח לא מבוטל.

(122) עה"ש א'-א'. ראה הערה למעלה. דף 20.

(123) משלי א', 17-18; ב', 11-12; ג', 9-10; 11-12; 23-24; ד', 3-4; 9-10; ה', 9-10; 12-14; ו', 16-19; 26-29; 30-31; 32-35; ז', 13-15; ח', 24-26; י', 14-16; י"א, 20-22; י"ב, 12-14; כ"ב, 24-25; כ"ג, 20-21; כ"ו, 13-16; ל', 24-25; 26-27; 28-29; 30-31; 32-35; 36-37; 38-39; 40-41; 42-43; 44-45; 46-47; 48-49; 50-51; 52-53; 54-55; 56-57; 58-59; 60-61; 62-63; 64-65; 66-67; 68-69; 70-71; 72-73; 74-75; 76-77; 78-79; 80-81; 82-83; 84-85; 86-87; 88-89; 90-91; 92-93; 94-95; 96-97; 98-99; 100-101; 102-103; 104-105; 106-107; 108-109; 110-111; 112-113; 114-115; 116-117; 118-119; 120-121; 122-123; 124-125; 126-127; 128-129; 130-131; 132-133; 134-135; 136-137; 138-139; 140-141; 142-143; 144-145; 146-147; 148-149; 150-151; 152-153; 154-155; 156-157; 158-159; 160-161; 162-163; 164-165; 166-167; 168-169; 170-171; 172-173; 174-175; 176-177; 178-179; 180-181; 182-183; 184-185; 186-187; 188-189; 190-191; 192-193; 194-195; 196-197; 198-199; 200-201; 202-203; 204-205; 206-207; 208-209; 210-211; 212-213; 214-215; 216-217; 218-219; 220-221; 222-223; 224-225; 226-227; 228-229; 230-231; 232-233; 234-235; 236-237; 238-239; 240-241; 242-243; 244-245; 246-247; 248-249; 250-251; 252-253; 254-255; 256-257; 258-259; 260-261; 262-263; 264-265; 266-267; 268-269; 270-271; 272-273; 274-275; 276-277; 278-279; 280-281; 282-283; 284-285; 286-287; 288-289; 290-291; 292-293; 294-295; 296-297; 298-299; 300-301; 302-303; 304-305; 306-307; 308-309; 310-311; 312-313; 314-315; 316-317; 318-319; 320-321; 322-323; 324-325; 326-327; 328-329; 330-331; 332-333; 334-335; 336-337; 338-339; 340-341; 342-343; 344-345; 346-347; 348-349; 350-351; 352-353; 354-355; 356-357; 358-359; 360-361; 362-363; 364-365; 366-367; 368-369; 370-371; 372-373; 374-375; 376-377; 378-379; 380-381; 382-383; 384-385; 386-387; 388-389; 390-391; 392-393; 394-395; 396-397; 398-399; 400-401; 402-403; 404-405; 406-407; 408-409; 410-411; 412-413; 414-415; 416-417; 418-419; 420-421; 422-423; 424-425; 426-427; 428-429; 430-431; 432-433; 434-435; 436-437; 438-439; 440-441; 442-443; 444-445; 446-447; 448-449; 450-451; 452-453; 454-455; 456-457; 458-459; 460-461; 462-463; 464-465; 466-467; 468-469; 470-471; 472-473; 474-475; 476-477; 478-479; 480-481; 482-483; 484-485; 486-487; 488-489; 490-491; 492-493; 494-495; 496-497; 498-499; 500-501; 502-503; 504-505; 506-507; 508-509; 510-511; 512-513; 514-515; 516-517; 518-519; 520-521; 522-523; 524-525; 526-527; 528-529; 530-531; 532-533; 534-535; 536-537; 538-539; 540-541; 542-543; 544-545; 546-547; 548-549; 550-551; 552-553; 554-555; 556-557; 558-559; 560-561; 562-563; 564-565; 566-567; 568-569; 570-571; 572-573; 574-575; 576-577; 578-579; 580-581; 582-583; 584-585; 586-587; 588-589; 590-591; 592-593; 594-595; 596-597; 598-599; 600-601; 602-603; 604-605; 606-607; 608-609; 610-611; 612-613; 614-615; 616-617; 618-619; 620-621; 622-623; 624-625; 626-627; 628-629; 630-631; 632-633; 634-635; 636-637; 638-639; 640-641; 642-643; 644-645; 646-647; 648-649; 650-651; 652-653; 654-655; 656-657; 658-659; 660-661; 662-663; 664-665; 666-667; 668-669; 670-671; 672-673; 674-675; 676-677; 678-679; 680-681; 682-683; 684-685; 686-687; 688-689; 690-691; 692-693; 694-695; 696-697; 698-699; 700-701; 702-703; 704-705; 706-707; 708-709; 710-711; 712-713; 714-715; 716-717; 718-719; 720-721; 722-723; 724-725; 726-727; 728-729; 730-731; 732-733; 734-735; 736-737; 738-739; 740-741; 742-743; 744-745; 746-747; 748-749; 750-751; 752-753; 754-755; 756-757; 758-759; 760-761; 762-763; 764-765; 766-767; 768-769; 770-771; 772-773; 774-775; 776-777; 778-779; 780-781; 782-783; 784-785; 786-787; 788-789; 790-791; 792-793; 794-795; 796-797; 798-799; 800-801; 802-803; 804-805; 806-807; 808-809; 810-811; 812-813; 814-815; 816-817; 818-819; 820-821; 822-823; 824-825; 826-827; 828-829; 830-831; 832-833; 834-835; 836-837; 838-839; 840-841; 842-843; 844-845; 846-847; 848-849; 850-851; 852-853; 854-855; 856-857; 858-859; 860-861; 862-863; 864-865; 866-867; 868-869; 870-871; 872-873; 874-875; 876-877; 878-879; 880-881; 882-883; 884-885; 886-887; 888-889; 890-891; 892-893; 894-895; 896-897; 898-899; 900-901; 902-903; 904-905; 906-907; 908-909; 910-911; 912-913; 914-915; 916-917; 918-919; 920-921; 922-923; 924-925; 926-927; 928-929; 930-931; 932-933; 934-935; 936-937; 938-939; 940-941; 942-943; 944-945; 946-947; 948-949; 950-951; 952-953; 954-955; 956-957; 958-959; 960-961; 962-963; 964-965; 966-967; 968-969; 970-971; 972-973; 974-975; 976-977; 978-979; 980-981; 982-983; 984-985; 986-987; 988-989; 990-991; 992-993; 994-995; 996-997; 998-999; 1000-1001; 1002-1003; 1004-1005; 1006-1007; 1008-1009; 1010-1011; 1012-1013; 1014-1015; 1016-1017; 1018-1019; 1020-1021; 1022-1023; 1024-1025; 1026-1027; 1028-1029; 1030-1031; 1032-1033; 1034-1035; 1036-1037; 1038-1039; 1040-1041; 1042-1043; 1044-1045; 1046-1047; 1048-1049; 1050-1051; 1052-1053; 1054-1055; 1056-1057; 1058-1059; 1060-1061; 1062-1063; 1064-1065; 1066-1067; 1068-1069; 1070-1071; 1072-1073; 1074-1075; 1076-1077; 1078-1079; 1080-1081; 1082-1083; 1084-1085; 1086-1087; 1088-1089; 1090-1091; 1092-1093; 1094-1095; 1096-1097; 1098-1099; 1100-1101; 1102-1103; 1104-1105; 1106-1107; 1108-1109; 1110-1111; 1112-1113; 1114-1115; 1116-1117; 1118-1119; 1120-1121; 1122-1123; 1124-1125; 1126-1127; 1128-1129; 1130-1131; 1132-1133; 1134-1135; 1136-1137; 1138-1139; 1140-1141; 1142-1143; 1144-1145; 1146-1147; 1148-1149; 1150-1151; 1152-1153; 1154-1155; 1156-1157; 1158-1159; 1160-1161; 1162-1163; 1164-1165; 1166-1167; 1168-1169; 1170-1171; 1172-1173; 1174-1175; 1176-1177; 1178-1179; 1180-1181; 1182-1183; 1184-1185; 1186-1187; 1188-1189; 1190-1191; 1192-1193; 1194-1195; 1196-1197; 1198-1199; 1200-1201; 1202-1203; 1204-1205; 1206-1207; 1208-1209; 1210-1211; 1212-1213; 1214-1215; 1216-1217; 1218-1219; 1220-1221; 1222-1223; 1224-1225; 1226-1227; 1228-1229; 1230-1231; 1232-1233; 1234-1235; 1236-1237; 1238-1239; 1240-1241; 1242-1243; 1244-1245; 1246-1247; 1248-1249; 1250-1251; 1252-1253; 1254-1255; 1256-1257; 1258-1259; 1260-1261; 1262-1263; 1264-1265; 1266-1267; 1268-1269; 1270-1271; 1272-1273; 1274-1275; 1276-1277; 1278-1279; 1280-1281; 1282-1283; 1284-1285; 1286-1287; 1288-1289; 1290-1291; 1292-1293; 1294-1295; 1296-1297; 1298-1299; 1300-1301; 1302-1303; 1304-1305; 1306-1307; 1308-1309; 1310-1311; 1312-1313; 1314-1315; 1316-1317; 1318-1319; 1320-1321; 1322-1323; 1324-1325; 1326-1327; 1328-1329; 1330-1331; 1332-1333; 1334-1335; 1336-1337; 1338-1339; 1340-1341; 1342-1343; 1344-1345; 1346-1347; 1348-1349; 1350-1351; 1352-1353; 1354-1355; 1356-1357; 1358-1359; 1360-1361; 1362-1363; 1364-1365; 1366-1367; 1368-1369; 1370-1371; 1372-1373; 1374-1375; 1376-1377; 1378-1379; 1380-1381; 1382-1383; 1384-1385; 1386-1387; 1388-1389; 1390-1391; 1392-1393; 1394-1395; 1396-1397; 1398-1399; 1400-1401; 1402-1403; 1404-1405; 1406-1407; 1408-1409; 1410-1411; 1412-1413; 1414-1415; 1416-1417; 1418-1419; 1420-1421; 1422-1423; 1424-1425; 1426-1427; 1428-1429; 1430-1431; 1432-1433; 1434-1435; 1436-1437; 1438-1439; 1440-1441; 1442-1443; 1444-1445; 1446-1447; 1448-1449; 1450-1451; 1452-1453; 1454-1455; 1456-1457; 1458-1459; 1460-1461; 1462-1463; 1464-1465; 1466-1467; 1468-1469; 1470-1471; 1472-1473; 1474-1475; 1476-1477; 1478-1479; 1480-1481; 1482-1483; 1484-1485; 1486-1487; 1488-1489; 1490-1491; 1492-1493; 1494-1495; 1496-1497; 1498-1499; 1500-1501; 1502-1503; 1504-1505; 1506-1507; 1508-1509; 1510-1511; 1512-1513; 1514-1515; 1516-1517; 1518-1519; 1520-1521; 1522-1523; 1524-1525; 1526-1527; 1528-1529; 1530-1531; 1532-1533; 1534-1535; 1536-1537; 1538-1539; 1540-1541; 1542-1543; 1544-1545; 1546-1547; 1548-1549; 1550-1551; 1552-1553; 1554-1555; 1556-1557; 1558-1559; 1560-1561; 1562-1563; 1564-1565; 1566-1567; 1568-1569; 1570-1571; 1572-1573; 1574-1575; 1576-1577; 1578-1579; 1580-1581; 1582-1583; 1584-1585; 1586-1587; 1588-1589; 1590-1591; 1592-1593; 1594-1595; 1596-1597; 1598-1599; 1600-1601; 1602-1603; 1604-1605; 1606-1607; 1608-1609; 1610-1611; 1612-1613; 1614-1615; 1616-1617; 1618-1619; 1620-1621; 1622-1623; 1624-1625; 1626-1627; 1628-1629; 1630-1631; 1632-1633; 1634-1635; 1636-1637; 1638-1639; 1640-1641; 1642-1643; 1644-1645; 1646-1647; 1648-1649; 1650-1651; 1652-1653; 1654-1655; 1656-1657; 1658-1659; 1660-1661; 1662-1663; 1664-1665; 1666-1667; 1668-1669; 1670-1671; 1672-1673; 1674-1675; 1676-1677; 1678-1679; 1680-1681; 1682-1683; 1684-1685; 1686-1687; 1688-1689; 1690-1691; 1692-1693; 1694-1695; 1696-1697; 1698-1699; 1700-1701; 1702-1703; 1704-1705; 1706-1707; 1708-1709; 1710-1711; 1712-1713; 1714-1715; 1716-1717; 1718-1719; 1720-1721; 1722-1723; 1724-1725; 1726-1727; 1728-1729; 1730-1731; 1732-1733; 1734-1735; 1736-1737; 1738-1739; 1740-1741; 1742-1743; 1744-1745; 1746-1747; 1748-1749; 1750-1751; 1752-1753; 1754-1755; 1756-1757; 1758-1759; 1760-1761; 1762-1763; 1764-1765; 1766-1767; 1768-1769; 1770-1771; 1772-1773; 1774-1775; 1776-1777; 1778-1779; 1780-1781; 1782-1783; 1784-1785; 1786-1787; 1788-1789; 1790-1791; 1792-1793; 1794-1795; 1796-1797; 1798-1799; 1800-1801; 1802-1803; 1804-1805; 1806-1807; 1808-1809; 1810-1811; 1812-1813; 1814-1815; 1816-1817; 1818-1819; 1820-1821; 1822-1823; 1824-1825; 1826-1827; 1828-1829; 1830-1831; 1832-1833; 1834-1835; 1836-1837; 1838-1839; 1840-1841; 1842-1843; 1844-1845; 1846-1847; 1848-1849; 1850-1851; 1852-1853; 1854-1855; 1856-1857; 1858-1859; 1860-1861; 1862-1863; 1864-1865; 1866-1867; 1868-1869; 1870-1871; 1872-1873; 1874-1875; 1876-1877; 1878-1879; 1880-1881; 1882-1883; 1884-1885; 1886-1887; 1888-1889; 1890-1891; 1892-1893; 1894-1895; 1896-1897; 1898-1899; 1900-1901; 1902-1903; 1904-1905; 1906-1907; 1908-1909; 1910-1911; 1912-1913; 1914-1915; 1916-1917; 1918-1919; 1920-1921; 1922-1923; 1924-1925; 1926-1927; 1928-1929; 1930-1931; 1932-1933; 1934-1935; 1936-1937; 1938-1939; 1940-1941; 1942-1943; 1944-1945; 1946-1947; 1948-1949; 1950-1951; 1952-1953; 1954-1955; 1956-1957; 1958-1959; 1960-1961; 1962-1963; 1964-1965; 1966-1967; 1968-1969; 1970-1971; 1972-1973; 1974-1975; 1976-1977; 1978-1979; 1980-1981; 1982-1983; 1984-1985; 1986-1987; 1988-1989; 1990-1991; 1992-1993; 1994-1995; 1996-1997; 1998-1999; 2000-2001; 2002-2003; 2004-2005; 2006-2007; 2008-2009; 2010-2011; 2012-2013; 2014-2015; 2016-2017; 2018-2019; 2020-2021; 2022-2023; 2024-2025; 2026-2027; 2028-2029; 2030-2031; 2032-2033; 2034-2035; 2036-2037; 2038-2039; 2040-2041; 2042-2043; 2044-2045; 2046-2047; 2048-2049; 2050-2051; 2052-2053; 2054-2055; 2056-2057; 2058-2059; 2060-2061; 2062-2063; 2064-2065; 2066-2067; 2068-2069; 2070-2071; 2072-2073; 2074-2075; 2076-2077; 2078-2079; 2080-2081; 2082-2083; 2084-2085; 2086-2087; 2088-2089; 2090-2091; 2092-2093; 2094-2095; 2096-2097; 2098-2099; 2100-2101; 2102-2103; 2104-2105; 2106-2107; 2108-2109; 2110-2111; 2112-2113; 2114-2115; 2116-2117; 2118-2119; 2120-2121; 2122-2123; 2124-2125; 2126-2127; 2128-2129; 2130-2131; 2132-2133; 2134-2135; 2136-2137; 2138-2139; 2140-2141; 2142-2143; 2144-2145; 2146-2147; 2148-2149; 2150-2151; 2152-2153; 2154-2155; 2156-2157; 2158-2159; 2160-2161; 2162-2163; 2164-2165; 2166-2167; 2168-2169; 2170-2171; 2172-2173; 2174-2175; 2176-2177; 2178-2179; 2180-2181; 2182-2183; 2184-2185; 2186-2187; 2188-2189; 2190-2191; 2192-2193; 2194-2195; 2196-2197; 2198-2199; 2200-2201; 2202-2203; 2204-2205; 2206-2207; 2208-2209; 2210-2211; 2212-2213; 2214-2215; 2216-2217; 2218-2219; 2220-2221; 2222-2223; 2224-2225; 2226-2227; 2228-2229; 2230-2231; 2232-2233; 2234-2235; 2236-2237; 2238-2239; 2240-2241; 2242-2243; 2244-2245; 2246-2247; 2248-2249; 2250-2251; 2252-2253; 2254-2255; 2256-2257; 2258-2259; 2260-2261; 2262-2263; 2264-2265; 2266-2267; 2268-2269; 2270-2271; 2272-2273; 2274-2275; 2276-2277; 2278-2279; 2280-2281; 2282-2283; 2284-2285; 2286-2287; 2288-2289; 2290-2291; 2292-2293; 2294-2295; 2296-2297; 2298-2299; 2300-2301; 2302-2303; 2304-2305; 2306-2307; 2308-2309; 2310-2311; 2312-2313; 2314-2315; 2316-2317; 2318-2319; 2320-2321; 2322-2323; 232

מספר המובאות בעה"ש - מפרוש המאירי, הרלב"ג וקב ונקי של דוד אבן יחיא

פרקים	מס' פסוקים	ציטטות מן המאירי	ציטטות מהרלב"ג	ציטטות מקב ונקי
1	33	13	5	-
2	22	13	2	-
3	35	22	3	-
4	27	15	5	2
5	23	11	1	1
6	35	14	6	1
7	27	12	6	-
8	36	23	3	-
9	18	8	2	-
10	32	10	6	5
11	13	13	8	-
12	28	12	14	-
13	25	15	15	-
14	35	17	11	5
15	33	19	15	-
16	33	18	14	8
17	28	14	13	-
18	24	10	13	-
19	29	18	8	-
20	30	16	5	9
21	31	12	3	13
22	29	17	4	-
23	35	13	5	15
24	34	14	7	3
25	28	17	7	3
26	28	9	7	3
27	27	12	9	1
28	28	17	2	9
29	27	26	5	-
30	33	8	1	-
31	31	22	3	-
סה"כ :	897	460	208	78

מקורות אחרים המצוטטים בעה"ש

ע"י אברהם גבישון :

- (126) משה אבן עזרא
 (127) יונה מגרונה
 (128) יוסף נחמיאס
 (129) משפחת כלץ : ר' יהודה ור' שלמה כלץ
 (130) יצחק ערמה
 (131) ר' יצחק אבואב
 (132) ר' יצחק די לאון
 (133) אברהם אבי זמרה
 (134) אברהם סבע

אוצרות התורה
אוצרות השו"ת

- (126) על משלי כ"ה, 20 עה"ש צ"א - ג' (ראה הערה 5)
 (127) על משלי כ"ד, 28 " פ"ז - ד'
 (128) " " כ"ז, 21-22 " ק' - א'
 (129) ראה בחלק הדן ב"אברהם גבישון המחבר", הערות 33 ו-34.
 (130) על משלי י"א, 4 עה"ש ל"ב-א;
 ל"א, 21 קט"ז-ר'
 (131) עה"ש מ"ח-א'; ע' - א'. מובא מפי ר' שלמה כלץ
 (132) עה"ש צ"ח - ד'. " " " " " "
 (133) על משלי כ"ט, 27 עה"ש ק"ו-א'; ראה גם קכ"ו-ב'; קכ"ז-ג';
 שם יעקב גבישון מביא פרטים חשובים על פייטן ופילוסוף זה. (ראה הערה 7)
 (134) על משלי כ"ה, 22 עה"ש צ"א - ד'
 כ"ז, 2 צ"ז - א'

ע"י יעקב גבישון

דוד קמחי (135)

יצחק ערמה (136)

אפרים נקאוה (137)

שמואל [בן] חביב דיודיאש (138)

יעקב בירב (139)

יעקב קינו (140)

יוסף [אל] אשקר (141)

אוצרות התורה
אוצרות השות

[ישראל די כוריאל בן י] קוטיאל (142)

נפתלי בן יוסף אשכנזי (143)

אברהם בועבט (144)

ישראל בעבון (145)

נהוראי קרשקש (146)

שמואל בן עיסי (147)

נ"ט-א'	עה"ש	י"ז, 22	על משלי	(135)
נ"ח-א'	"	י"ז, 15	" "	(136)
צ"ג-ד'	"	כ"ג, 29	" "	(137)
ס"ה-ג'	"	י"ט, 21	" "	(138)
ס"ח-ג'	"	כ', 12	" "	(139)
ס"ח-ג'	"	כ', 12	" "	(140)
ס"ה-א'	"	י"ט, 18	" "	(141)
צ"ג-א'	"	כ"ה, 25	" "	(142)
צ"ג-א'	"	כ"ה, 25	" "	(143)
י"ב-ב'	"	ד'; 16	" "	(144)

בנר המערב של מ.י. טולדנו, ירושלים 1911, ולא במלכי רבנן של י. בן-נאיים, ירושלים, 1931. ראה מ. איזנבת. M.Eisenbeth: Les juifs... op.cit. דף 103 (אולי שבוש מן השם בוחבוט?)

פ"ו-ג'	עה"ש	כ"ד, 17-18	על משלי	(145)
מ"ז-א'	"	י"ד, 32	" "	(146)
ס"ח-ג'	"	כ', 12	" "	(147)

בהקדמה קצרה זו אין באפשרותנו לדון בפרוטרוט על דרכי הפרוש, על המאפיין אותו ועל החדושים שבו⁽¹⁴⁸⁾, שלא לדבר על החשיבות הרבה של החלק השני של הספר המהווה דיוואן של מספר משוררים, שהידיעות עליהם מעטות מאד⁽¹⁴⁹⁾. נסתפק כאן בהדגשת הדרכים הנראות לנו כמאפיינות ביותר את הפרוש של עה"ש :

- שמוש מופרז ב"חלופי אותיות"⁽¹⁵⁰⁾

(148) מחקר זה הוא נושא עבודת הדוקטור שלי בהדרכתו של פרופ' א. נהר. אותה הגשתי לאוניברסיטת שטרסבורג. ראה הערה 23.

(149) לא כל השירים המופיעים בעה"ש מובאים באוצר השירה והפיוט של י. דאווידזאן, הוצאה שניה, ארה"ב, 1970, (ראה כרך א', דף שם במפתח המקורות מופיע עה"ש, ליוורנו 1762!!!). לא יכולתי לעמוד על הקריטריון מדוע שיר זה מעה"ש נבחר ומדוע שיר אחר, לא.

(150) אותיות אהו"י : משלי

אותיות אהח"ע: אוצרות התורה
אוצרות השו"ת

אותיות גיכ"ק :

אותיות בומ"ף :

אותיות דתלנ"ט : משלי

אותיות במ"נ :

אותיות זסצר"ש :

ט - ב	עה"ש	ג', 17-18
פ"ב-ג'		כ"ג, 19
כ'-ב'	"	ז', 27
כ"ו-ב'	"	י', 3
ל'-ד'		י"א, 7
ל"ט-ד' (יעקב גבישון)		י"ג, 9
ס"ז-א'		כ', 3
צ"ז-ד'		כ"ז, 6
ק"ה-ג'		כ"ט, 3
קט"ו-א'		ל"א, 8
כ"ד-ג'	"	ט', 2
ל"ג-ד' (יעקב גבישון)	"	י"א, 24-26
קט"ו-ב' (יעקב גבישון)		ל"א, 10
ק"ח-א' (משה גבישון)	"	כ"ט, 19
ל"ז-א'		ראה גם לפי אבן חסדאי-י"ב, 17
פ"ג-ג'	"	כ"ג, 28
ע' - ד'	"	ב', 26
י"ד-ב'	"	ה', 9-10
פ"ג-ג'		כ"ג, 27
צ"ו-א' (יעקב גבישון)		כ"ו, 18

ראה גם הדרש שמביא המחבר על משלי ח', 6-8; עה"ש כ"א-א'.

- שמוש תדיר בפרוש ה"נסתר" ולא רק בפשט (151)

- שמוש תדיר בארמית ובערבית, לצרך פרוש מלה נדירה בפסוק (152)

- הנחה שספר משלי לא נכתב במקורו בעברית אלא הינו תרגום משפה אחרת (153).

ההברקה הזו, אשר מבוססת אמנם על פרוש אנכרוניסטי של המלה "העתיקו" במובן "תרגמו" (154), היא מקורית וחשובה מאד. הבקורת החדשה (155) הגיעה גם היא למסקנה זו (156).

ואחרון אחרון - מקריאה חוזרת ונשנית של עה"ש, ניתן להסיק שהיו באלג' יריה במאה ה-16 וה-17, מספיק חלמידי חכמים, יודעי ח"ן, שהבינו וטעמו פרוש זה על ספר משלי, שאינו מן הקלים והפשוטים ביותר, כפי שהקורא יוכח בנקל. כמו-כן, לא חסרות תעודות הסטוריות חשובות המגלות טפח על החיים הדתיים והחברתיים באלג' יר, במאה ה-16 (157).

(151) בעיקר מבוסס על פרוש המאירי. ראה למשל (מבין דוגמאות רבות מאד), משלי ט"ו, 7; עה"ש נ"ב-ב' ג'.

(152) עה"ש ט"ו-ב'; קי"ח-ד'; קי"ט-ג'. גם בזה אין מחברנו מחדש הרבה. קדמו לו טובי המדקדקים ובראשם, כמה מאות שנים לפניו, מי שחי בעיר קרובה לתלמסאן - ר' יהודה אבן קוריש בעל הריסאלה (ראה הערה 2), שנולד בסיארט (תהארט), גם כן באלג' יריה. ראה מאמרי R.S. Sirat: La comparaison linguistique entre l'hébreu et l'arabe chez les auteurs du 'Omer Ha-sikhah, REJ IV (CXXIV), juil. dec. 1965, דף 397-407. ראה גם בענין זה A.S. Halkin: The Medieval Attitude Toward Hebrew, Biblical and other Studies, Cambridge, Mass. 233-248 דף

(153) על משלי כ"ה, 1; עה"ש פ"ה-ב'.

(154) ראה מאמרי R.S. Sirat: Evolution sémantique de la racine TQ en hébreu, Revue de l'Ecole Nationale des Langues Orientales, volume 3, 1966, דף 35-62.

(155) למשל: נ.ה. טור סיני, משלי שלמה, תל-אביב, 1947, דף 49-50. וגם י. קוטשר, מלים ותולדותיהן, ירושלים, תשכ"א, דף 51. יש מקום להנחה שסוגים ספרותיים מסוימים כגון משלים שרגילים לעבור מעם לעם, לשונם וסגנונם המקוריים "ארמיים היו..." הספרים שרשמי הארמית ניכרים בהם ביותר הם "משלי..." ראה גם א. הורוביץ, בין לשון ללשון, ירושלים, 1972, דף 30-31 והערה 53.

(156) אמנם לא מאותם טעמים!

(157) בספר יובל לכבודו של מורי ורבי פרופ' א. נהר שליט"א, אפרסם בקרוב, בע"ה, מאמר על "חיי היהודים באלג' יר במאה ה-16, לפי עומר השכחה".

שמות המחברים והספרים המצוטטים בעומר השכחה

הערה: שמות המחברים ניתנים לפי שמם הראשון, גם כאשר הם מופיעים בעה"ש על פי שם המשפחה (הקמחי), או על פי הכנוי (הסלח), או על פי ספרם (בעל העקדה). בתחילת הרשימה מופיעים שמות בני משפחת גבישון.

משפחת גבישון:

אברהם הזקן: הקדמה: ס"ח, ג'

אברהם (מחבר הספר)

אברהם (השני, נכד המחבר): מז, ב; ס(2), ג; ע, א; קכו, ד-קלה ב

יהודה (אח אברהם השני): קלא, ג

יוסף (אבי אברהם הזקן ויעקב הזקן): הקדמה: קלה, ב

יעקב הזקן (אבי המחבר): הקדמה: ב, ב; פו, ד; פח, ב; קיב, ב; קלא, ב

יעקב (בן המחבר)

משה: כח, א-ב; נט, א; קו, ב; קו, ד; קז, ד; קח, א; קח, ב; קיא, א;

קיט, ג; קלח, א

אוצרות התורה
אוצרות השות

אבו חמאד אל גזאלי: קלה, א

אבו אל קאסם אל זהראוי (ולא"אל זה ראוי"כפי שמופיע בטעות), בעל כ'

אל אזמינה (ולא"ההזמנה"): טו, ב

אברהם אבי זמרה: קו, א; קכו, ב; קלד, ב; קלה, ב; קלח, א;

אברהם הבדרשי: טו, א; קיט, ב; קכה, ד-קכו, א; קלב, ג

אברהם בועבט: יב, ב

אברהם ביאבג (בן ש"ט ביבאגו): עג, א; קי, א

אברהם בקראט הלוי: קכו, ד

אברהם יאפיל: הקדמה

אברהם סבע: יד, ד; מו, ד; צא, ד; צז, א; קט, ד

אברהם סמרה: קכב, ד; קלא, א

אברהם עוזיאל: ז, ד; קכ, ד; קכא, ג; קכה, ד

אברהם אבן עזרא: טו, ג (טעות המחבר - צ"ל רש"י); צא, ג; קלא, ד

ס' אלגוז"ר לחכם ישמעאל (ס' הערבים)*: טו, ב; קיט, א

אליהו מזרחי: ז, ג; טו, ב; פה, ג; קיט, ג

אפלטון: קט, ג; קיב, א

אפרים נקאוה: פג, ד; קלז, ד

אריסטו: יז, א; יט, ד; כג, ד (החכם); נא, ג ^{אשרות הנורה} _{אשרות השל}; עט, א; פא, ג

דה, ד; דז, א; קט, ג; קיב, ב

(בעל ספר המדות): ו, ג; לד, ד; קכ"ב, ב' ולא ד'

אשר בן יחיאל (הרא"ש): פג, ב; קלז, ד

אשר קרשקש: קיב, ב

אשר בן שאול מלוניל (הפוסקים): כד, ג

בחיי בן אשר (בן הרא"ש): פג, ב; קלז, ד

בחיי בן בקודה: פח, ג; קיט, ב; קכא, ד

בעלי הצורות: ב, ד

בראשית רבה: נז, ב

גאליינוס: כט, ד

גרשום בן שלמה: נז, ב

* לפי דעתו של פרופ' ס. פאהד מאוניברסיטת שטרסבורג, יש לקרוא את גוראר (גוראר אל מוחאדארא של א.מ. אל טאעלאבי. תודתי נתונה לו על הערתו.

דוד אבן יחיא (בעל קב ונקי): ראה טבלה דף 30

דוד קמחי: ב, ג; נט, א;

דיאסקורידוס הפילוסוף: כז, א; מב, א

מסכת דרך ארץ: ו, ד (ולא הלכות דרך ארץ כפי שכתוב בטעות); נט, ד

ס' הנהגת המלכות (הנקרא בלשונם סייאטת אל מלו"ך): סו, ד

ס' הזוהר: לא, ד

חידושי צרפת: פז, ג

חיים סטורה: קכא, ד

בן חסדי: לז, א

טדרוס הלוי (כצ"ל ולא טדרוס כפי שנדפס בטעות) אבולעפיה (בעל אוצר הכבוד):

קיס, ב; קכה, ד

ידעיה (ר' ירמיה!) הפניני (המליץ, הבררשי, בעל בחינת עולם): יא, ג; טו, א

כא, ד; כט, א-ב; עו, א; פח, ג; צ, ג; צג, ב; קט, ד; קיס, ב;

יהודה בן אשר ^(אבות הנהגות) (א"ש): פג, ב; קלח, א;

יהודה אלחריזי: קיס, ב

יהודה הלוי (החכם הכוזרי): לא, ד; ס(2), ג; עד, ד; קח, א;

יהודה כלץ (הזקן): ג, ד

יהודה כלץ: לג, ג

יהודה סנארי: קו, א

[יהודה] יאודה עוזיאל: יא, א; יח, ב; כט, א; כט, ג; לט, ב; עט, ג; צ, ג;

קא, ד; קיג, א; קי"ח, א;

יהודה עייאש: הקדמה

יהודה ן' תבון: קיס, ב

יונה מגירונדי: פז, ד

[יוסף בן אברהם חיון] רב בעל [מילי] דאבות: צד, ג

[יוסף] אלבו (בעל ס' העיקרים): יז, א

יוסף אלאשקר: סה, א

יוסף יעבץ (בעל ס' אור החיים): פו, א

יוסף הכהן (חתני החכם השלם הר"ר): קכא, א

יוסף כהן אנפיל: קכו, ג

יוסף נחמיאש: ק, א

יוסף בן עקנין: לא, ד

אוצרות התורה
אוצרות השות

יוסף צרור: הקדמה

יוסף קארו: סח, ג

יחיאל בן אשר (בן הרא"ש): פג, ב; קלז, ד

יעקב בן אשר (בן הרא"ש): פג, ב; קלז, ד

יעקב בירב: סח, ג; קלא, ב

יעקב קינו: סח, ג;

(רבינו) [יעקב] תם: קכז, ד

יצחק אבוהב: מח, א; ע, א

(דון) יצחק אברבנאל: כא, ד

יצחק בן גיאח: פח, ד

יצחק דילאון: צה, ד; צט, א

יצחק סמרה: קכג, ב

[יצחק עראמה] בעל העקדה: ג, א; ו, ד; יא, ב; יא, ג; יט, ב; יט, ג;

כו, ד; כט, א; לב, א; מז, ב; מז, ג; נח, א-ב;

סח, א; עו, א; עז, ג; צו, א; קג, ב; קי, א;

קיב, א; קטז, ד; קיח, ב; קכח, א; קלה, א;

[יצחק אלפסי] ריא"ף: נו, ג

יצחק קנפטון: ב, ב

[יצחק בן ששת פרפט] (הריב"ש): קכה, ג

ישועה צרפתי: קלז, ב

ישראל בעבון: פו, ג

ישראל (אנקאווה?): כד, ד

ישראל הקדוש בן נקאווה: פג, ב; קלז, ד

ס' כל חובות הזמנים (כ' אל פראי"ג אל וקתיא): קיט, ב

לוי בן גרשום (רלב"ג): ראה טבלה דף 30

מדרש טוב: סב, א

מדרש משלי: עד, א

מסעוד בן יעקב עזרה: הקדמה

ס' אל מסעוד"י: קיד, ג

מולאי עבד אללה (מלך המערב): קכו, ג

ס' המוסרים: פ, ב

מימון בן דאנן: קכא, ג

אוצרות התורה
אוצרות השות

מנדיל: קי, א

מנדיל זמירו-מנדיל אבי זמרה: קכח, ד; קלא, ג

מנחם המאירי: ראה טבלה דף 30.

משה אפרנג"י: קלז, ד

משה חביב: קלה, א

משה דילאון: כד, ג

משה בן מימון (רמב"ם): יב, ג; לא, ד; לג, ד; נו, ג; פו, א; פח, ג;
קיב, ב; קיג, ג; קיז, א; קיט, ב; קכב, א; קלא, ב

משה משיש: צב, ג

משה בן נחמן (רמב"ן): קכח, ג; קכט, ב

משה אבן עזרא: צא, ג; קט, ב; קט, ד; קיד, ד; קיט, ב; קכב, ב

משה בן עזריה (?): כו, ד

משולם בן שלמה דאפיירה: קיט, ב

נהוראי קרשקש: מז, א

נסים ברכאל: קלז, ב

נפחלי [בן יוסף אשכנזי] צב, א

סבעינייה (בעל אל): ט, א

בן סירא (שמעון): נו, ג; צח, ב; צט, ג

סעדיה גאון: ד, ד; כא, ג; כה, ג; סב, ד; פה, ג; צז, ב

סעדיה בן דאנן: קכה, ד; קלא, א; קלב, ג

אוצרות התורה
אוצרות השו"ן

סקרט: נא, ג

צמח דוראן: קכט, ב; קלז, ג

קוחיאל: צג, א

שלמה אבן גבירול: כד, א; נח, א; קלו, ב

שלמה יצחקי [רש"י]: ד, א; ז, א; ז, ג; יא, ב; טו, ב; כ, ב; כו, א;

כו, א; כט, ד; לג, ג; לד, ב; לה, ג; לח, א;

נו, א; נח, ב; סא, ג; סב, ג; עב, ג; עז, ב; פ, ב;

פה, ג; צב, א; צה, ב; צז, ד; קז, ד; קט, ב; קיט,

א; קיט, ג; קכה, ב;

שלמה כלץ: מה, א; ע, א; צח, ד

עלופי שם

חכם (?): נד, ב; סא, ד; קח, ג; קיג, ג; קכב, א

חכם אחד (?): קכו, א

חכם אחד מחכמי הערב: יז, א

חכם מחכמי קשטיליא: סד, ד; פט, ד

חכם אחר (?): מז, א

אוצרות התורה
אוצרות השו"ת

חכם ישמעאלי: יט, ד

חכם מהמזרח: קיז, ד

חכמי המוסר: ס(2), ג; קטז, ג (החכם המוסרי)

חכמי הערב המיוחדים: קי, א

חכמי פרס: פג, א

חכמי הקבלה: קי, א;

דברי הימים של חכמי פרס: עב, א;

משל חכמי פרס: סד, א; ע, א;

יהודי (?): עג, ד;

(רבותי) הלועזים: קיח, ד;

מגידי אמת: פא, א;

מדקדקים: א, ד; כד, ג; לב, א; לה, ג; סז, א; קט, ב;

המשורר: סד, ב;

הפילוסוף (הפילוסופים): יב, א; יג, א; כב, ב; כד, א; מד, ב; נד,

ב; סב, ב; קט, ד; קיז, ד;

הקדמונים: כד, א;

ס' הרפואה (הרופאים): יט, ג; צה, ד;

חובה נעימה היא לי להודות לאוניברסיטה העברית, ל-A J D C ול"קרן הזכרון", שאפשרו לי לבוא ארצה לתקופה של שבעה חדשים, ב-1963/64, על-מנת להתחיל במחקרי על עה"ש, לפרופ' א. נהר, מדריך עבודת הדוקטור שלי, ולד"ר מ. בניהו, מנהל מכון בן-צבי דאז, על עזרתם הרבה; למר א. הטל, לפרופ' ז. וידה, לפרופ' ח. רבינוולפרופ' ש. מורג, על הערותיהם החשובות, לפרופ' ש. אברמסון על שהגה את הרעיון של הוצאתו מחדש של עה"ש, ושהמליץ על כותב שורות אלה לחבר הקדמה זו, ולמר י. וינוגרד על שהוציא לפועל תכנית זו.

אוצרות התורה
אוצרות השות

הק' רנה שמואל סירא ס"ט
האוניברסיטה העברית
ירושלים תובב"א

חג האורים
שנת נסִים ונפלאֹת לפ"ק

Institut National des Langues et Civilisations Orientales, Sorbonne
Nouvelle, décembre 1972

Jacob Gabišon, fils du précédent (mort après 1605), est une figure bien plus complexe que son père. Fils et héritier spirituel d'un homme de la valeur de notre Abraham, Jacob apparaît comme quelque peu écrasé par la personnalité de son père. D'autant plus, qu'il sera bientôt dépassé par son fils également prénommé Abraham et que pour plus de clarté, nous désignerons par Abraham II.

Cependant, les gloses que Jacob nous a laissées à la suite du commentaire de son père, ses remarques linguistiques, en particulier le long développement sur 'l'arabe n'est que de l'hébreu corrompu', sa correspondance avec les maîtres de la valeur de Haim Kafusi, présentent un intérêt certain. Il était réputé comme médecin⁶, bien que ses conceptions médicales ne laissent pas d'étonner le lecteur contemporain.

Abraham II auquel nous venons de faire allusion fut un auteur et un poète brillant et très doué. Hélas, la peste l'emporta très jeune en 1605. Les indications d'"O.Š." sont fort peu claires en ce qui concerne sa date de naissance, les auteurs du siècle dernier proposant soit 1580 (Ab. Cahen), soit même 1586 (Luzzatto). Nous avons indiqué ailleurs les raisons qui nous poussent à proposer la date de 1565 comme date de naissance de notre auteur.

Abraham II, était versé dans l'exégèse biblique comme dans la prosodie hébraïque; auteur d'ouvrages médicaux en arabe, il n'était pas étranger à la littérature talmudique, récitant toutes les *mišnayoth* par coeur. Par ailleurs, ses qualités de générosité, de bonté et de justice étaient à la mesure de ses qualités intellectuelles.

La communauté d'Alger décimée par l'épidémie de 1605, avait décidé un deuil collectif afin d'honorer la mémoire de cet homme admirable, que le fléau implacable avait ravi si jeune. De nombreux poèmes, des traductions de poésies arabes, des bouts rimés et des exégèses originales dont il est l'auteur, nous ont été conservés dans 'O.Š.

Nous ne disposons en revanche que de peu de renseignements biographiques sur le frère d'Abraham II, né en 1598. Peut-être faut-il l'identifier avec le Juda Gabišon qui fit une transaction en 1619 et dont M. Ben Zeev a retrouvé la trace dans les archives de la vieille communauté juive du Caire.⁷

Nous passerons rapidement sur Joseph Hakohen, gendre d'Abraham Gabišon I, et sur un autre Abraham Gabišon (Abraham III), dont parle une lettre d'Abraham Uziel datée de 1617. Peut-être ce rabbin Abraham Gabišon descend-il d'Abraham l'Ancien (oncle d'Abraham I); ce que nous pouvons affirmer est qu'il avait exercé des fonctions rabbiniques à Tlemcen.

Un Méir Gabišon s'établit en Egypte dans la première

moitié du XVIIème siècle et semble apparenté à nos auteurs.

C'est de Moïse, arrière petit-fils de Jacob II qu'il nous faut discourir maintenant, faute de renseignements sur les quelques 70 ans qui séparent Jacob I, de l'activité de son arrière petit-fils. Moïse, mort et enterré à Alger en 1698⁸ fut un riche négociant; si l'on en croit Haddey, Moïse conçut le projet de publier 'O.Š. et rédigea, dans ce but, quelques corrections qui nous ont été conservées dans l'édition imprimée. L'épidémie de peste de 1698 l'emporta avant qu'il ait pu réalisé son projet.

C'est seulement un demi siècle plus tard, en 1748, que le livre sera imprimé à Livourne, sur l'initiative et aux frais d'Abraham IV, descendant de nos auteurs. Il édita ce livre à la mémoire de ses deux fils emportés par l'épidémie de peste de 1740. Il semble qu'avec lui se soit éteinte la branche algérienne des Gabišon.

Notons toutefois, qu'un Eliahou Gabišon a vécu à Tunis au 18ème siècle. Malgré la totale désaffection de l'ancien cimetière juif de Tunis, la tombe de ce rabbin, mort en 1795, a été épargnée et on peut la voir, encore de nos jours, rue François Bourgade, en plein centre de la ville.

Le nom Gabizon est resté en usage au Maroc et en Egypte aux 18e et 19ème siècles et se rencontre de nos jours en Israël.

Dans toute cette longue lignée de médecins et rabbins, quelques personnalités sont particulièrement remarquables: Jacob l'Ancien, auteur du *Derek Haskel* disparu et qui ne nous est connu que par les rares citations d'"O.Š.", Abraham I, auteur du commentaire sur les proverbes et de quelques poèmes figurant dans 'O.Š. Jacob I, auteur de gloses importantes, de remarques linguistiques, grammaticales, exégétiques, historiques et et qui nous a laissé la plupart des renseignements biographiques dont nous avons fait état ici, soit dans 'O.Š., soit dans les correspondances ou écrits inédits; Abraham II, dont les poèmes nous ont été conservés presque dans leur totalité dans 'O.Š.; Moïse, correcteur du livre.

Ainsi donc, cette famille venant d'Espagne fut bien accueillie et assimilée rapidement par la communauté juive algérienne. A partir d'Abraham I, on peut déjà parler de famille juive algérienne d'origine espagnole. Elle méritait, du moins nous le croyons, d'être tirée de l'oubli où elle se trouvait. Nous remercions le Professeur Néher, notre directeur de thèse, et le Docteur Benayahu, directeur du Makhon Ben Zvi, de nous avoir encouragé et aidé dans notre recherche. L'histoire de cette famille doit prendre la place qui lui revient dans une histoire du Judaïsme algérien après 1492, qui reste à entreprendre.

6. cf. Tašbes Hut hamešulaš, 1, 10.

7. Sefunot IX, p. 281.

8. L'inscription tumulaire figure dans 1. BLOCH *Inscriptions tumulaires*, op. cit. pp. 35-36.

suivi du morphème *on* ayant valeur de diminutif: Gabișon signifierait donc, petite perle précieuse.

C'est sans doute pour cette raison que M. Steinschneider n'a pas cité *Gabișon* parmi les patronymes d'origine arabe.³ Cela infirme la thèse d'Isaac I. Bloch qui écrit: 'Il semble certain que le nom Gabișon, avec son article arabe *el*, dérive de cette langue'.⁴ Cette thèse sera reprise par les successeurs de Bloch qui se contenteront de reproduire cette affirmation.

Nous n'affirmons pas que l'étymologie proposée par Abi Zimra soit absolument convaincante; elle a, à nos yeux, le mérite de l'antériorité et celui d'être accepté par les principaux intéressés eux-mêmes.

La première attestation de cette famille remonte à la période précédant 1391, date du bannissement des Juifs de Séville. Nous lisons en effet dans la lettre de Jacob Gabișon à Haim Kafusi:⁵ 'Sache, ô mon maître, que mon métier et le métier de nos ancêtres fut (et reste) la médecine (et cela) dès la période précédant l'expulsion de l'an *El Qana' Venogem* (c'est-à-dire 1391) et durant le séjour de ma famille en pays chrétien (en Espagne chrétienne); il le fut encore après ces tristes événements, lorsque mes ancêtres émigrèrent en Espagne (musulmane) et lorsque fut décrétée l'expulsion (des Juifs) de ce pays en l'an *Gerim* (1493), puis lorsqu'un refuge fut trouvé à Tlemcen, nous lui sommes également restés fidèles.' Cette relation est corroborée par 'O.Š. qui est encore plus précis: 'la première expulsion qu'eut à subir cette famille fut celle de Séville en l'an *Qana'* (1391) et de là, les membres de la famille se rendirent à Grenade. Hélas, là non plus ils ne trouvèrent pas le repos, pas plus que leurs infortunés coréligionnaires, et tous, jeunes gens et jeunes filles, nourrissons et vieillards moururent... sauf deux frères savants et maîtres en Israël, qui, par un grand miracle, furent sauvés et purent se réfugier, comme nous-mêmes, dans les pays musulmans. R. Jacob et R. Abraham, tous deux fils de R. Joseph Gabișon (de pieuse mémoire)'.

Sur Joseph Gabișon, nous n'avons que peu de renseignements. La seule chose que l'on puisse affirmer avec quelque certitude est qu'il est sans doute mort avant 1492, puisque son nom n'est jamais suivi de la mention *קדוש* (martyr) et que par ailleurs, il ne figure pas parmi les Gabișon qui ont pu fuir en 1492.

Jacob Gabișon (l'Ancien), mort après 1521, est l'auteur d'un ouvrage inédit *Derek Haskel*; l'unique MS se trouvait, à la bibliothèque de Breslau, d'après le témoignage du Professeur Loewinger. M. le Professeur S. Strelcyn de l'Université de Varsovie qui a bien voulu faire la recherche pour nous — qu'ils soient ici tous deux remerciés — nous a écrit en décembre 1964: 'Le MS en question ne se trouve malheureusement pas

parmi ceux qui ont pu être sauvés pendant cette guerre, du moins autant que je le sache'.

Jacob Gabișon est le premier à notre connaissance à avoir formulé avec assurance l'hypothèse (au début du XVIème siècle) que les chapitres XXV à XXXI des Proverbes ne sont qu'une traduction hébraïque d'un original perdu. C'est cette thèse que reprendra et développera 'O.Š. plusieurs siècles avant les savants biblistes modernes. Le *Derek Haskel* avait d'ailleurs pour objet de répondre aux 'contradicteurs du Guide'.

Abraham l'ancien, frère du précédent, et Jacob — dont nous venons de parler — furent les deux seuls membres de la famille Gabișon à être sauvés de la mort lors des persécutions de 1492. Nous ne disposons toutefois que d'un témoignage; celui d'Abraham Abi Zimra, déjà cité. Ce témoignage fut repris et développé dans la préface fort tardive des rabbins d'Alger, datée de 1740. 'Seuls les rabbins Jacob et Abraham... furent sauvés miraculeusement et purent se réfugier à Tlemcen où ils furent honorés et chéris par la communauté, tant à cause de leur science et de leur pureté morale qu'en raison du respect dû à leur famille comprenant tant de martyrs.'

Sur Abraham Ben Jacob (1520–1578), auteur principal de 'O.Š., nous sommes mieux renseignés. Abraham était un médecin réputé puisqu'il fut tour à tour médecin du Beylerbey d'Alger, sans doute 'Euldj Ali', puis celui du prince de Tlemcen. Il était aussi un savant respecté; voici ce qu'écrivait Siméon Ben Semah Duran: 'Nous devons ^{אוצרות התורה} et louer le Seigneur... qui a suscité dans le cœur de notre vénéré roi, le projet de faire venir dans notre ville le sage parfait, humble médecin, modeste et réputé, Abraham Gabișon... Que notre sort est heureux de pouvoir bénéficier de l'enseignement d'un tel maître, de son esprit très fin et très aiguisé, de ses commentaires bibliques originaux, et exégèses inconnues jusqu'ici.'

Abraham était aussi un poète; certes il n'est pas de la classe des auteurs qui l'ont précédé, mais certains de ses poèmes sont assez bien venus. Les dates de 1520–1578 que nous avons retenues contrairement à l'opinion de M. Steinschneider sont fondées sur une étude minutieuse des différents textes contradictoires d'O.Š. Il semble, d'après certaines allusions d'O.Š. que le service des princes ne constituait pas pour Abraham Gabișon une occupation bien agréable, et il y renonça aussi vite que possible. Mal lui en prit, car à son retour dans la bonne ville de Tlemcen, et appelé en consultation au chevet du prince de la ville, il contracta la peste, fléau sévissant de façon endémique en Algérie aux XVI, XVII, XVIIIème siècles. Cette maladie décimera la famille Gabișon à chaque génération.

3. M. STEINSCHNEIDER, *Introduction to Arabic literature of Jews*, JQR, tomes IX et suivants.

4. *Inscriptions tumulaires*, p. 36.

5. A. NEUBAUER, *Medieval Jewish Chronicles*, p. 129.

L'ouvrage 'O.Ş. 'La gerbe de l'oubli' a une longue histoire. C'est une oeuvre à laquelle chaque génération de la famille Gabiřon a tenu à apporter sa contribution.

Telle qu'elle se présente à nous dans l'édition imprimée à Livourne en 1748, elle apparaît comme un mélange assez indigeste de commentaires bibliques, de remarques grammaticales, de comparaisons linguistiques, de réflexions kabbalistiques, de poèmes de valeur inégale, de biographies et de relations historiques, de recueil de proverbes arabes et hébraïques... Que sais-je encore?

Nous n'avons pas retrouvé jusqu'ici de manuscrit utile. Le seul ms conservé à la Fondation du Rav Kook à Jérusalem n'est, comme nous l'avons montré par ailleurs, qu'une copie abrégée de l'édition imprimée et reproduit ses fautes et ses lacunes. Nous avons donc utilisé, pour notre étude, le texte imprimé et notre premier souci a été de tenter ^{אברהם גבישון} d'acquiescer un peu d'ordre dans cet ouvrage. Certes, 'O.Ş. a été abondamment cité dans la littérature scientifique du XIXème siècle, mais aucune étude systématique n'a été entreprise jusqu'ici.

Et pourtant, cette oeuvre dont nous venons de signaler la confusion relative est loin d'être sans intérêt. Elle veut être un commentaire biblique sur le Livre des Proverbes, En 1574 (ou 1565?), date de la rédaction de la première version du livre, toute tentative d'exégèse, avait des chances de n'être qu'une oeuvre de compilation. Mais le commentaire biblique ne doit pas faire oublier tous les apports d'O.Ş. dans les différents domaines que nous avons mentionnés; il nous permet, entre autres, de reconstituer l'histoire d'une famille juive algérienne d'origine espagnole.

C'est à l'histoire de cette famille que nous bornerons notre propos ici. Nous rechercherons les attestations de l'existence de cette famille, le plus loin possible dans le temps, nous essayerons de la suivre à travers les persécutions d'Espagne, puis l'exil en Algérie, la période bien plus calme de l'installation à Tlemcen et à Alger, puis nous verrons le déclin de cette famille. En conclusion, nous essayerons de rendre à chacun des membres de cette famille la part qui lui revient dans cette oeuvre collective que représente 'O.Ş.

1. 'O. Ş.; cf. R. S. SIRAT, 'omer hařikha, commentaire sur le Livre des Proverbes d'Abraham Gabiřon (Strasbourg, 1964 mémoire dactylographié), et Abraham et Jacob Gabiřon. exégètes et linguistes; étude philologique et linguistique d'

Tout d'abord, quelle est l'origine de ce nom de famille assez étonnant? 'O.Ş. (folio 134B) nous rapporte l'anecdote suivante: Rabbi Abraham Ben Méir Abi Zimra dit: 'Lorsque nous arrivâmes ensemble (c'est-à-dire accompagné de Jacob et Abraham Ben Josef Gabiřon) à Tlemcen, nous eûmes l'occasion de parler de cette famille martyre et les maîtres de la ville nous demandèrent: 'Quelle est l'origine de ce nom Gabiřon?' 'Est-ce un nom dérivé de Gabiř? (Job XXVIII, 18) signifiant l'une des espèces de perles précieuses? Aussi je composai ce poème indiquant ce qu'il fallait penser de ces personnalités, de leurs belles actions et de leur origine.

שִׁמְךָ זֶה מֵה טִיבוֹ תִּשְׁאֵל
אִי מֵה טַעַם אֵל גְּבִישׁוֹן
לֹא חֲכָמָה תִּדְרֶה הָדָת
עוֹמֶדֶת עַל גֵּב אִישׁוֹן
כִּי מֵאִישׁ הוּא נִגְזֵר כֶּכֶה
גָּדוֹל הוּא אִישׁ קָטָן אִישׁוֹן
לֶךְ אֵל סִפֵּר אִיֻּב וְשֵׂאֵל
שֵׁם תִּמְצֵא פֶּרוֹשׁ גְּבִישׁוֹן
רֵאמוֹת גְּבִישׁ יִדְוֹן לֶךְ
עַל כָּל חֲמִידָה הֵמָּה רֵאשׁוֹן

Tu demandes! Que signifie ce nom?
Quel est le sens de Gabiřon?
Tu saurais, si tu étais doué de raison
Que la piété repose sur les épaules d'Iřon
d'Iř, Iřon dérive morphologiquement
Grand l'homme, est appelé Iř, petit Iřon.
Auprès du livre de Job, cherche l'enseignement
Tu y trouveras le sens de Gabiřon
Ramot Gabiř t'en donneront connaissance
De toute chose première, cette famille est l'essence.

Ce poème comportant huit voyelles dans chacun des deux hémistiches est bâti suivant le modèle fréquemment usité au 16ème siècle.²

Ainsi donc, Abi Zimra interprète Gabiřon comme étant composé de Gabiř substantif tiré de la Bible,

'omer hařikha (Strasbourg, 1965 thèse de doctorat de recherches, dactylographiée).

2. Cf. A. MIRSKE, řira 'ivrit bime ha-binaim, kirjat Sepher 25, 1949, p.40 (à propos d'I. Nagara).

* Communication présentée au Quatrième Congrès Mondial des Etudes Juives, Jérusalem, 1965 ;
Papers of Fourth World Congress of Jewish Studies, Volume II, Jérusalem, 1968 pp. 65-67

אוצרות התורה
אוצרות השו"ת

.

עומר השכח

'OMER HACHIKHAH

(LA GERBE DE L'OUBLI)

אוצרות התורה
אוצרות השות

Commentaire sur le Livre des *Proverbes*

par

Abraham ben Jacob GABICHON

Livourne, 1748

réédition avec une introduction de

René-Samuel SIRAT

KEDem PUBLISHING LTD.

5 KEREN HAYESOD ST.

JERUSALEM, ISRAEL

1973

תועלת השק לשב בתשובה. "בוזה השק היה פעולה למרדכי הצדיק ע"ה שנאמר וילבש שק וכו' והוא השק הכתוב בספר רוזאל הגדול. הצעיר צבי אשכנזי¹⁸ נוהגים לילך על בית הקברות בערב ר"ה. "וסוד גדול יש בוזה וראיתי בספר המוסר שאם אדם אין מוצא במקום ישראל בער"ה ובעי"ה צריך לילך אפי' על קברי או"ה [צבי אשכנזי]¹⁹."

לפי הכתב ברור שאין אשכנזי שם משפחה ספרדי, אלא שהכותב היה אשכנזי שסיגל לעצמו כתיבה ספרדית ועדיין יסודות הכתב האשכנזי (ביחוד אות א) לא טושטשו בכתיבתו. לפי זה ההשערה הקרובה היא שחכם אשכנזי זה היה מארץ-ישראל ונסע לפרס, אולי בשליחות, וישב בפרס ולימד קבלה. בין השלוחים האשכנזים המועטים שהגיעו לפרס ידועים לנו ר' דוד אשכנזי, שליח ירושלים בשנות תצ"ז—תק"א²⁰ ור' יחיאל פישל ב"ר יעקב קסטלמן²¹, שליח צפת, שהיה בפרס בשנת תר"כ.

ד. אגרת ר' אור שרגא מיזר לקהילת משהד. שנת תקמ"ב. בסוף ספר "שבט יהודה" בדפוס. כ"י אדלר, סי' 1826²². האגרת כתובה פרסית המונית בדיאלקט מיוחד של אנשי יזר²³. גם היא עוסקת בענייני ארץ-ישראל. הכותב מודיע שהגיע שליח מחברון בשם חכם אליהו, שנתקבל בכבוד גדול ותרמו לכבודו בעין יפה. מחמת הקור ושיבושי-הדרכים מנעו ממנו יהודי יזר לנסוע למשהד. ר' אור שרגא ביקש, שקהילת משהד תאסוף בעצמה את התרומות לחברון ותשלח את כל הכסף אל השליח ליזר. לדבריו הצטרפו ראשי קהילת יזר, משה בן עמרם ודוד בן פינחס, ואנו למדים מן האגרת גם שמותיהם של ראשי קהילת משהד. שם רבה של משהד היה ר' אברהם ובראשות הקהל עמדו אחיו יצחק ור' באבא. שליח זה הוא בודאי ר' אליהו אריה שבשנת תקמ"א נמצא בבגדאד²⁴ יחד עם שליח צפת לבבל ולפרס ר' משה סידון, וכנראה שמבבל עבר לפרס.

ה. אגרת מהנ"ל למשהד. פרשת נח תקמ"ג. בעניין יצחק בן יהודה כהן, שנשא אשה ביזר ונולד לו בן ממנה. הוא עזב את משפחתו ועבר למשהד מבלי לדאוג לפרנסתם. ר' אור שרגא מבקש מחכם קהילת משהד, שיבקשו לחזור לעירו או לשלוח גט לאשתו. מחיי המשפחה בפרס ידועים לנו מקרים דומים. מחמת שהפרנסה לא היתה מצויה בשפע וקשה היה לכלכל את בני המשפחה, היו הבעלים עוברים למקומות אחרים ומנסים למצוא שם מקור למחייתם. בשולי האגרת נוספו שורות אחדות מדוד בן פנחס החתום גם על אגרת ד.

ו. אגרת המלצה שניתנה ביד אליהו בן-אבא בן ישראל מאת ראשי קהילת כאשאן,

אוצרות השו"ת

18 הלכות ראש השנה, סי' ה, דף נט, ד.

19 שם, סי' יב, דף סא, א.

20 א' יערי, שלוחי ארץ-ישראל, עמ' 385.

21 א' יערי, מסעות שליח צפת בארצות המזרח, ירושלים תש"ב, עמ' ט.

22 ר' מאמרו JQR, E. N. Adler, כרך 10, 1898, עמ' 597.

23 התרגום נעשה בידי מר דוד כהן.

24 ר' "בן-צבי, אגרות מכוונות מאן המאות הי"ח—הי"ט, סיני, כרך כח, תשי"א, עמ' צא, צו—צז.

ור' גם א' יערי, מסעות שליח צפת בארצות המזרח, עמ' פד; שלוחי ארץ-ישראל, עמ' 598.

שנת תקס"ד. מקבל התמלצה היה עשיר מחשובי קהילת כאשאן שבכספו פרנס כמה נפשות. הוא ירד מנכסיו ונעשה בעל-חוב לגויים. ראשי קהילת כאשאן פנו לקהילות אחרות בפרס לבוא לעזרתו.

ז. אגרת שנשלחה לר' עובדיה סגן לוייה. נמצאת בתוך כתב-יד פרסי, דרשות על התורה מהמאה הי"ח. כ"י אדלר 10, דף קצה, א. הדף המכיל את האגרת נכרך בספר וסופו לא נמצא, אבל אם נשפוט לפי הכתב הרי אין הוא פרסי אלא כורדי. ולא ברור אם הכותב נתגלגל מפרס לכורדיסטאן או שאין לאגרת זו שייכות ליהודי פרסי כלל.

מעניינת צורתה של האגרת. הפתיחה כתובה בבתיים שכל שורה מתחילה באותיות עו ומסתיימת באותיות ב ד ובאותיות אלו מתחילות השורות שבצד השני ומסתיימות באותיות י ה. אותיות אלו מצטרפות לשמו של מקבל האגרת — עובדיה. דרך זו איננה שכיחה ביותר, על כל פנים בקהילות פרס וכורדיסטאן. בין הספרים שבהם ישנה צורה זו ראוי לציין את הספר "תעודות שלמה" לר' שלמה ב"ר משה ליפשיץ, שהיה חזן בפראג²⁵.

האגרת היא בלתי שלמה ועל כן אין לדעת מתי נכתבה ומיהו הכותב. הוא היה צעיר לימים ונמצא בעיר לזמן מוגבל כנראה לשם בקשת נדבה (בהמשך דבריו הוא מזכיר "מצות פדיון שבויים"). והיה צריך לדרוש בשבת ולא דרש מפני "היות הקהל בכעס זה השבוע".

ח. אגרת חכמי בגדאד לקהילת איספהאן בענין קופות רבי שמעון בן יוחאי וקופות ר' מאיר בעל הנס. כ"י מכון בן-צבי. זמנה של האגרת לא נזכר. בראשה חתום רבה של בגדאד ר' משה חיים משה עבדאללה ואנו יודעים שהוא ישב על כסא הרבנות בבגדאד לא יאחר משנת תקע"ב ונשאר בתפקידו עד יום פטירתו בשנת תקצ"ז²⁶. ואילו החותם השני נפטר בשנת תק"צ.

קהילת צפת ייפתה את כוחו של אברהם בן משה לגבות את כספי הקופות על שם רשב"י וקהילת טבריה נתנה לו ולאחיו יצחק ויעקב ייפוי-כח לאסוף את כספי הקופות על שם ר' מאיר בעל הנס. כותבי האגרת מבקשים לעזור לו בתפקידו ולא להרשות לאחרים "לקחת מהקופות הנזכרים".

ט. אגרת ר' יוסף בכר יצחק נצראל מבגדאד לר' משה בן ^{אוצרות התורה} יהודה מכאשאן. נמצאת בספר ליקוטים על התורה ממחבר פרסי מהמאה הי"ח. כ"י אדלר 173, דף ריו, ב. הכותב היה בוודאי דיין או רב הקהילה בבגדאד ושמו לא ידוע ממקור אחר. מן השם והכתב יש מקום לשער שמוצאו היה מכורדיסטאן. תעודה זו עוסקת בפרשת הנדידה מפרס לבגדאד. אחד מאלה שעברו מכאשאן לבגדאד נעלם: "תורכמאן" אחד לקח אותו ומאו לא נודע עליו דבר. נמצאו אז בבגדאד גם "שני זקנים מבני כשאן" ואף בן דודו של מקבל האגרת.

י. אגרת המלצה מקהילת כאשאן משנת תר"ב שנמסרה בידי משה בן באבא. כ"י אדלר הנ"ל. מקבל התמלצה היה ממשפחה מיוחסת ונחשב על חשובי חכמי העיר כאשאן. מצבו

25 אוביך תע"ח. ר' הקדמה ודף כד, ב.

26 ר' דוד ששון, A History of the Jews in Baghdad, Letchworth 1949, עמ' 136—140.